

KUL TÚRA SLOVA

2007
ROČNÍK 41

VEDECKO-POPULARIZAČNÝ ČASOPIS PRE JAZYKOVÚ KULTÚRU A TER-
MINOLÓGIU ■ ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU EUDOVÍTA ŠTÚRA
SAV, JAZYKOVÉHO ODBORU MATICE SLOVENSKEJ A ÚSTREDNEJ JAZY-
KOVEJ RADY MINISTERSTVA KULTÚRY SR

VYDAVATELSTVO MATICE SLOVENSKEJ V MARTINE

KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra SAV,
Jazykového odboru
Matice slovenskej
a Ústrednej jazykovej rady
Ministerstva kultúry SR*

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Sibyla Mislovičová

REDAKČNÁ RADA

Ladislav Bartko, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Sibyla Mislovičová, Jozef Mlacek, Slavomír Ondrejovič, Jozef Pavlovič, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Mária Šimková, Iveta Vančová, Marta Zamborová

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

POVAŽAJ, Matej: Kultúra slova na začiatku piateho desaťročia	3
KAČALA, Ján: <i>Širokopleci</i> – gen. <i>širokoplecieho</i>	9
MASÁR, Ivan: O anekdotách a hre s jazykom (Prechádzka Vtipoviskom)	12
MAJTÁN, Milan: Priezviská <i>Radlinský</i> a <i>Dilong</i>	18

Z HISTORICKEJ LEXIKY

KRAJČOVIČ, Rudolf: Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladmi názvov obcí a miest (1)	21
---	----

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

VALENTOVÁ, Iveta: Označovanie červenej farby (1)	29
--	----

ROZLIČNOSTI

<i>Hviezdička prpoce do pece...</i> S. Ondrejovič	39
O slove <i>ikona</i> . P. Kosmály	40

SPRÁVY A POSUDKY

Pozdravný list jubilantke Márii Pisárčikovej. I. Masár	43
Na sedemdesiatku Štefana Liptáka. L. Bartko	45
Monografia o básnickom diele Janka Jesenského. I. Masár	48
Maľovanie verbálnymštetcom. A. Oravcová	51
Vydarené pokračovanie dobre nastúpenej cesty. M. Klimovič	54

SPYTOVALI STE SA

O tvare vokatívu mena *Ježiš*. M. Považaj 59

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Nové výrazy (53). S. Duchková 60

Informácie autorom 64

Oprava 64

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, Jazykoveho odboru Matice slovenskej a Ústrednej jazykovej rady Ministerstva kultúry SR. Ročník 41, 2007, č. 1. Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine. Hlavný redaktor PaedDr. Matej Považaj, CSc. Výkonná redaktorka PhDr. Sibyla Mislovičová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 144,- Sk, jednotlivé čísla 24,- Sk. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin. Registračné číslo 7050. Podávanie novinových zásielok povolené OZSsRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202

Distributed by Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, Slovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany. © Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave © Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine

Vytlačil: Tlačiareň BEN & M, Míriam Uličná, Turčianske Teplice 2007

Cena 24.- Sk

KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV,
Jazykového odboru Matice slovenskej
a Ústrednej jazykovej rady Ministerstva
kultúry SR*

HLAVNÝ REDAKTOR

PaedDr. Matej Považaj, CSc.

VÝKONNÁ REDAKTORKA

PhDr. Sibyla Mislovičová

REDAKČNÁ RADA

doc. PhDr. Ladislav Bartko, CSc., prom. fil. Adriana Ferenčíková, CSc., prof. PhDr. Ján Findra, DrSc., prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc., prof. PhDr. Ján Kačala, DrSc., PhDr. Ivan Masár, PhDr. Sibyla Mislovičová, prof. PhDr. Jozef Mlacek, CSc., doc. PhDr. Slavomír Ondrejovič, CSc., doc. PhDr. Jozef Pavlovič, CSc., PhDr. Mária Pisárčiková, PaedDr. Matej Považaj, CSc., PhDr. Mária Šimková, Mgr. Iveta Vančová, Mgr. Marta Zamborová

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

Kultúra slova na začiatku piateho desaťročia

MATEJ POVAŽAJ

Časopis *Kultúra slova* zavŕšil už štyridsať rokov svojho pôsobenia v oblasti jazykovej kultúry a terminológie a predkladaným číslom vstupuje do piateho desaťročia svojej existencie. Úvahy o potrebe vydávať časopis, ktorý by sa venoval otázkam jazykovej kultúry a terminológie a ktorý by bol adresovaný všetkým záujemcom o spisovnú slovenčinu a o kultivovanie jazykových prejavov, dozrievali v kruhu slovenských jazykovedcov dlhší čas a po organizačných prípravách pod vedením vtedajšieho riaditeľa Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV prof. Jozefa Ružičku sa verejne prezentovali na vedeckej konferencii o kultúre spisovnej slovenčiny konanej 5. až 7. decembra 1966 v Smoleniciach. Kultúra slova, ktorej prvé číslo sa do rúk verejnosti dostalo začiatkom roka 1967, v začiatkoch vychádzania bola publikačným orgánom Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, ale prispievali do nej nielen slovakisti z akademického pracoviska, z filozofických a pedagogických fakúlt, ale aj odborníci z iných vedných disciplín, ktorým záležalo na rozvoji spisovnej slovenčiny, slovenskej odbornej terminológie a na jazykovej kultúre, ba aj kultúrni pracovníci, spisovatelia, básnici, prekladatelia. V polovici deväťdesiatych rokov minulého storočia sa Kultúra slova stala publikačným orgánom aj Jazykového odboru Matice slovenskej a od roku 2000 aj publikačným orgánom Ústrednej jazykovej rady Ministerstva kul-

túry SR. Tak sa v súčasnosti na vydávaní Kultúry slova podieľajú tri inštitúcie, ktorým prislúcha poznávanie slovenského jazyka, starostlivosť oň a starostlivosť o používanie spisovného jazyka vo vymedzených komunikačných sférach.

Na spomínanej konferencii o kultúre spisovnej slovenčiny Jozef Ružička predniesol aj známe *Tézy o slovenčine*, ktoré sa v nasledujúcich desaťročiach stali východiskom činnosti v oblasti jazykovej kultúry a ktoré sú podnetné pre jazykovednú, ale aj širšiu kultúrnu obec ešte aj dnes. Kultúra slova a jej redakcia sa vždy hlásili k nim (*Tézy o slovenčine* Kultúra slova priniesla v 2. čísle prvého ročníka). Veď myšlienky obsiahnuté v *Tézach o slovenčine* sú nadčasové a všeobecne platné aj v súčasnosti, ba niektoré z nich nadobudli plnú realizáciu až začiatkom deväťdesiatych rokov minulého storočia prijatím Ústavy Slovenskej republiky v roku 1992 a po vzniku samostatnej Slovenskej republiky. Máme tu konkrétne na mysli druhú časť tézy, v ktorej sa hovorí, že slovenčina je národný jazyk Slovákov a má úlohu štátneho jazyka (porov. znenie čl. 6 ods. 1 Ústavy Slovenskej republiky: Na území Slovenskej republiky je štátnym jazykom slovenský jazyk). Pripomeňme si ďalšie tézy o slovenčine: Slovenčina je geneticky a typologicky osobitný slovanský jazyk. – Slovenčina je diferencovaný národný jazyk a jeho podoby tvoria dialektickú jednotu. – Spisovná slovenčina je základná, najzávažnejšia podoba slovenského jazyka. – Súčasná vývinová etapa spisovnej slovenčiny trvá od štyridsiatych rokov nášho storočia [t. j. dvadsiateho storočia; poznámka autora] podnes. – Základnou vývinovou črtou súčasnej spisovnej slovenčiny je rozvoj podľa vlastných zákonitostí. – Za kritériá spisovnosti jazykových prostriedkov pokladáme najmä ich ústrojnosť, ustálenosť a funkčnosť. – Prameňmi na poznávanie súčasnej spisovnej slovenčiny sú vybraná jazyková prax, dobré jazykové povedomie a výsledky doterajšieho výskumu. – Kodifikácia spisovnej slovenčiny je vedecký opis jej prostriedkov a noriem, uzákonený reprezentatívnou celonárodnou inštitúciou. – Úroveň jazykovej praxe závisí od kultúrnej úrovne používateľov spisovného jazyka: meria sa jazykovou správnosťou, štýlovou primeranosťou a spoločenskou vhodnosťou použitých prostriedkov. – Jazyková výchova je spoločensky potrebná a pokroková činnosť, preto jej treba venovať zvýšenú pozornosť. – Živý vzťah k spisovnej slovenčine je prejav vlasteneckej a národnej hrdosti Slovákov, je prejav vedomej príslušnosti k národnej kultúre.

Nepochybné mnohé z myšlienok obsiahnutých v Tézach o slovenčine všeobecne akceptujú predstavitelia rozličných prúdov slovenskej jazykovedy. Ved' hádam dnes už nenájdeme takého predstaviteľa slovenskej jazykovedy, ktorý by spochybňoval tézy o tom, že slovenčina je geneticky a typologicky osobitný slovanský jazyk, že slovenčina je národný jazyk Slovákov a má úlohu štátneho jazyka, že slovenčina je diferencovaný národný jazyk a že súčasná vývinová etapa spisovnej slovenčiny trvá od štyridsiatych rokov minulého storočia. No sú aj takí predstavitelia slovenskej jazykovedy podporovaní aj istou časťou verejnosti, ktorí v rozličných odborných, ale aj verejných diskusiách čiastočne alebo úplne spochybňujú opodstatnenosť téz, v ktorých sa hovorí o tom, že spisovná slovenčina je základná, najzávažnejšia podoba slovenského jazyka, že základnou vývinovou črtou súčasnej spisovnej slovenčiny je rozvoj podľa vlastných zákonitostí, že za kritériá spisovnosti jazykových prostriedkov sa pokladá najmä ich ústrojnosť, ustálenosť a funkčnosť, že prameňmi na poznávanie súčasnej spisovnej slovenčiny má byť vybraná jazyková prax, dobré jazykové povedomie, že kodifikácia spisovnej slovenčiny je vedecký opis jej prostriedkov a noriem vykonaný reprezentatívnou celonárodnou inštitúciou, že úroveň jazykovej praxe závisí od kultúrnej úrovne používateľov spisovného jazyka, ktorá sa meria jazykovou správnosťou, štýlovou primeranosťou a spoločenskou vhodnosťou použitých prostriedkov a že jazyková výchova je spoločensky potrebná činnosť, ktorej treba venovať zvýšenú pozornosť. Práve aj spochybňovaním týchto téz dospievame k nedobrému stavu, že sa výrazne znižuje úroveň časti verejných jazykových prejavov, nevnímajúc prejavy vo verejnoprávnych elektronických médiách, že sa znižuje úroveň vedomostí zo slovenského jazyka absolventov základných a stredných škôl, ako to potvrdzujú aj konštatovania stredoškolských učiteľov či vysokoškolských pedagógov aj na základe skúseností z prijímacích pohovorov na stredné školy či uchádzačov o rozličné študijné odbory na vysokých školách, ale aj uchádzačov o štúdium slovenského jazyka na filozofických a pedagogických fakultách a v ostatnom čase aj výsledky preverovania vedomostí žiakov deviatych ročníkov zo slovenského jazyka v rámci tzv. monitora. Napokon o nedostatočnom ovládaní slovenského jazyka, resp. jeho spisovnej formy, nás presvedčajú listy, ktoré dostávame do Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV elektronickou poštou, či otázky,

ktoré záujemcovia o skvalitnenie svojho písomného či ústneho jazykového prejavu kladú pracovníkom jazykovej poradne ústavu.

Žiaľ, nájdú sa medzi nami aj takí používatelia slovenského jazyka, resp. jej spisovnej formy, ktorým je proti myslí téza hovoriaca o tom, že živý vzťah k spisovnej slovenčine je prejav vlasteneckej a národnej hrdosti Slovákov, je prejav vedomej príslušnosti k národnej kultúre. Iba tak si môžeme vysvetliť to, že v bratislavských uliciach sú informačné tabule, v ktorých sa informácie podávajú v angličtine a iba ako doplnok menším typom písma aj informácie v slovenčine, alebo informácie, v ktorých sa porušujú základné gramatické pravidlá platné v spisovnej slovenčine (porov. napríklad predložkové spojenia v *Tesco*, v *Billa*, *od Schwarzkopf* či *od Nový Most*). S poľutovaním možno iba konštatovať, že takéto a podobné prejavy nielenže tolerujú, ale dokonca obhajujú aj niektorí jazykovedci (napr. formuláciami typu *čo sa jazykovým kritikom „z objektivistického hľadiska javí ako nefunkčné, z pragmatického hľadiska sa javí ako funkčné“*).

Zastávame názor, že s úrovňou verejných jazykových prejavov nemožno vysloviť spokojnosť a že v tejto veci treba podniknúť primerané kroky vedúce k náprave. Podľa našej mienky treba začať vhodnou jazykovou výchovou v škole, a to nielen na základnej škole, ale aj na strednej a vysokej škole. Treba nielen sprostredkovať a vysvetľovať normu spisovného jazyka, ale treba naučiť používateľov jazyka diferencovane používať jazykové prostriedky podľa komunikačných situácií. Treba vyvinúť morálny tlak na všetkých, ktorí môžu pozitívne ovplyvňovať jazykové vedomie širokej verejnosti, a v prípade potreby aj sankčný tlak na tých, ktorí zo svojich pozícií negatívne (možno aj vedome) ovplyvňujú jazykové vedomie širokej verejnosti. Treba využívať všetky dostupné nástroje, ktoré poskytuje naša spoločnosť pri porušovaní istých noriem (porov. napr. možnosť využívať aj sankčný postih širiteľov reklamy nerešpektujúcich ustanovenie § 3 ods. 5 zákona č. 147/2001 Z. z. o reklame, podľa ktorého „reklama musí spĺňať požiadavky na verejné rečové prejavy, dodržiavať zásady jazykovej kultúry, gramatické a pravopisné pravidlá, pravidlá výslovnosti slovenského jazyka a ustálenú odbornú terminológiu“).

V tejto súvislosti nemôžeme obísť Výzvu na ochranu národného jazyka publikovanú v Literárnom týždenníku 22. 3. 2006. Viaceré myšlienky z výzvy sú akceptovateľné. Zastávame však názor, že dikciu a formu, ktorú

zvolili iniciátori výzvy a pod ktorú sa podpísali jej signatári, nemožno prijať. Vinu za mnohé nedostatky vo verejnej komunikácii z hľadiska jazykovej kultúry signatári výzvy zvaľujú na Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, resp. ho obviňujú z nečinnosti a nezodpovednosti, hoci v oblasti jazykovej kultúry ústav robí minimálne toľko, čo v predchádzajúcich obdobiach, keď riaditeľmi akademického pracoviska boli aj dvaja z iniciátorov či signatárov výzvy. Veď ústav naďalej vydáva časopis Kultúra slova venujúci sa otázkam jazykovej kultúry a terminológie, pracovníci ústavu sú členmi rozličných rezortných terminologických a názvoslovných komisií, externými redaktormi a hlavnými prispievateľmi jazykových rubriek v Slovenskom rozhlase, v rozličných týždenníkoch, mesačníkoch či dvojmesačníkoch (v ktorých okrem iného upozorňujú aj na nepotrebné preberanie slov z iných jazykov, najmä z angličtiny a češtiny), spolupracujú s vládou, s Kanceláriou Národnej rady Slovenskej republiky a s ministerstvami pri jazykovej a terminologickej úprave mnohých zákonov, vyhlášok a vládnych nariadení a v rámci pripomienkového konania zaujímajú stanovisko aj k vecnej stránke legislatívnych noriem, ktoré majú istý vzťah k používaniu štátneho jazyka, spolupracovali pri vypracovaní Koncepcie starostlivosti o štátny jazyk Slovenskej republiky, ktorú vláda Slovenskej republiky prijala v r. 2001 svojím uznesením č. 131/2001, iniciovali zaradenie odseku o rešpektovaní zásad jazykovej kultúry v reklame do zákona o reklame, poskytujú rady záujemcom o objasnenie používania jednotlivých jazykových prostriedkov v komunikácii, a to tak telefonicky, ako aj písomne prostredníctvom klasickej či elektronickej pošty a pri osobných konzultáciách, prednášajú o jazykovej kultúre a o používaní jazyka v orgánoch štátnej správy a v rozličných inštitúciách, zúčastňujú sa na besedách o jazykovej kultúre atď., a to všetko popri ich základnej pracovnej povinnosti, ktorou je výskum nášho národného jazyka. O tom všetkom sa mohol každý záujemca dozvedieť z výročných správ o činnosti Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV, ktoré sú každoročne prístupné verejnosti na webovej stránke ústavu, len treba mať záujem o takéto informácie. Jazykovedný ústav v nijakom prípade nemôže suplovať školu pri jazykovej výchove, ba nemôže suplovať ani iné orgány, ktorým aj zo zákona prislúcha starať sa o to, aby verejné jazykové prejavy spĺňali požadované kritériá, ako si to predstavuje jeden zo signatárov výzvy (porov. Literárny týždenník zo 17. mája 2006). Tu si možno položiť aj otázku, aké účinné bolo pedagogic-

ké pôsobenie viacerých signatárov výzvy, ktorí desiatky rokov vychovávali tisícky a tisícky budúcich učiteľov slovenčiny, publicistov, redaktorov, moderátorov a pod. A napríklad v súvislosti so sťažnosťami na úroveň reklamy si možno položiť aj otázku, čo konkrétne podnikli, aby sa stav zlepšil, ako využili v tejto veci možnosti, ktoré poskytuje zákon o reklame. Nestačí iba v novinách neadresne pranierovať nedostatky, ale treba priamo zasiahnuť u toho, kto nedostatky spôsobuje alebo kto môže vyžadovať nápravu (táto úloha však neprislúcha Jazykovednému ústavu, ale zo zákona napríklad Slovenskej obchodnej inšpekcie). Domnievame sa, že duch Kultúry slova ako publikačného orgánu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV i spomenuté aktivity Jazykovedného ústavu v oblasti jazykovej kultúry potvrdzujú zachovanie línie vytýčenej v Tézach o slovenčine a že odlišné názory jednotlivcov to nemôžu spochybniť.

Vráťme sa však k nášmu časopisu. V ostatných rokoch nastáva generačná výmena autorského kolektívu. Viacerí zo stálych prispievateľov, o ktorých možno povedať, že tvorili jadro autorského zázemia, nás navždy opustili. Vynára sa potreba získať nových i mladších prispievateľov, ktorým bude záležať na zvyšovaní jazykovej kultúry, na kultivovaní jazykových prejavov a na rozvoji slovenskej odbornej terminológie. Táto úloha stojí pred všetkými členmi redakčnej rady, aby sa Kultúra slova nespreneverila zámeru, ktorý si dala do vienka pri svojom vzniku, stať sa „oblúbeným a účinným poradcom v otázkach kultúry súčasnej spisovnej slovenčiny“.

KS

Širokoplecí – gen. širokoplecieho

JÁN KAČALA

Prídavné meno *širokoplecí* patrí medzi tie nepočetné zložené slová v súčasnej spisovnej slovenčine, ktoré majú pred odvodzovacou príponou *-í* mäkké zakončenie, v danom prípade spoluhlásku *c*. Podľa tohto zakončenia sa prídavné meno *širokoplecí* zaraďuje do skloňovacieho typu *cudzí*, a preto jednak v nominatíve ženského a stredného rodu, ako aj v zodpovedajúcom tvare množného čísla a potom v mužskom rode v genitíve a datíve jednotného čísla, ako aj v akuzatíve pri životných menách nadobúda tvary, v ktorých je charakteristický znak týchto mäkkých prídavných mien – dvojhláska: *širokoplecia, širokoplecie*; gen. – akuz. *širokoplecieho, dat. širokopleciem*. Rovnaké tvary – pravdaže, okrem tvaru akuzatívu pri životných menách – platia aj v strednom rode. V ženskom rode sa mäkké zakončenie základu premieta ešte do tvaru akuzatívu jednotného čísla *širokopleciu*. Takýto stav v norme a kodifikácii – s výnimkou spomenutého tvaru *širokopleciu* v ženskom rode – platí už od Ľudovíta Štúra, ktorý vo svojom spise *Nárečia slovenskuo alebo potreba písania v tomto nárečí* z roku 1846 uvádza príklad veľmi blízky nášmu východiskovému tvaru: *silnoplecja žena*.

Tieto všeobecne prístupné údaje sme uviedli preto, že s uvedeným stavom v kodifikácii sa nie vždy zhoduje stav v upotrebovaní nášho spisovného jazyka vo verejných prejavoch. V rozhlasovej relácii vysielanej v apríli roku 2006 na stanici Rádia Slovensko sme totiž spozorovali genitívny tvar *širokoplecého (muža)*, v ktorom, ako vidno, sa nerešpektuje spomenuté mäkké zakončenie základu a jeho prípona (*-ého*) sa zhoduje s príponou prídavných mien s tvrdým zakončením. V danej súvislosti nám ani tak nejde o fakt porušenia platnej kodifikácie; ide nám tu skôr o hľadanie príčin, prečo sa práve pri tomto a takomto prídavnom mene môže vyskytnúť uvedená chyba. Pokúsime sa zaradiť rozoberané prídavné meno do širšieho súboru prídavných mien tohto alebo formálne podobného typu.

Predovšetkým, ako sme to už naznačili, sa žiada mäkké skloňovanie prídavných mien typu *cudzí* zreteľne oddeliť od protikladového tvrdého typu *pekný*. Paradigma mäkkého typu je v spomínaných reprezentatívnych tvaroch zjavne, t. j. prítomnosťou dvojhlások v príponách, odlišená od pa-

ralelného tvrdého typu, ktorý sa vyznačuje prítomnosťou dlhých samohlások: *pekná*, akuz. *peknú*, *pekné*; v mužskom rode gen. – akuz. *pekného*, dat. *peknému*. V početných iných tvaroch sa rozdiel medzi tvrdou paradigmou a mäkkou paradigmou neprejavuje a tvary sú rovnaké: v mužskom a strednom rode v lok. *o peknom*, *o cudzom*, v inštr. (s) *pekným*, (s) *cudzím* (tu je rozdiel iba v písme), v ženskom rode v gen., dat. a lok. *peknej*, *cudzej*, v inštr. (s) *peknou*, (s) *cudzou*; rovnaká – okrem rozdielov v rode a životnosti v nom. a akuz. – je aj paradigma v množnom čísle (pravdaže, pri rešpektovaní rozdielov v písme medzi mäkkým *i* a tvrdým *y*).

Prídavné meno *širokoplecí* môžeme v rámci prídavných mien s mäkkým zakončením porovnávať najmenej s dvoma skupinami prípadov:

1. Sú to zložené prídavné mená typu *ružovolíci*, *srdcervúci*, ktoré sa od východiskového prídavného mena *širokoplecí* odlišujú dĺžkou (kvantitou) umiestnenou na predposlednej slabike slova; táto kvantita spôsobuje, že nasledujúca (koncová) slabika sa na základe rytmického zákona kráti a v uvedených tvaroch máme potom zodpovedajúce podoby *ružovolíci*, *ružovolica*, akuz. *ružovolícu*, *ružovolice*; v mužskom rode gen. – akuz. *ružovoliceho*, dat. *ružovolícemu*. Sem možno zaradiť aj zložené slová, ktoré majú v druhej časti pôvodný tvar činného prítomného prídavného typu *okoloidúci*, *spolucestujúci*, *okolostojaci*. Voľne sa sem zaraďujú všetky tvary prítomného činného prídavného: *vstávajúci*, *zabávajúci*, *robiaci*, *deliaci*, ako aj podstatné mená utvorené slovnodruhovým prechodom z tvarov činného prítomného prídavného: *hovoriaci*, *cestujúci*, *predsedajúci*, ktoré si zachovávajú skloňovanie podľa pôvodného prítomného činného prídavného.

2. Sú to prídavné mená utvorené príponou *-ací* zo základov nedokonavých slovičiek typu *dvíhací*, *umývací*, *zakladací*, *vykonávací*, v ktorých je zasa naopak dĺžka (kvantita) na poslednej slabike; to spôsobuje, že ďalšie relevantné tvary spomínané v úvode nášho príspevku majú dvojhlásku rovnako, ako to je vo východiskovom prídavnom mene *širokoplecí*, t. j. *umývacia*, akuz. *umývaciú*, *umývacie*; v mužskom rode gen. – akuz. *umývacieho*, dat. *umývaciemu*.

Ako vidno, iba v jednej zo skupín je v príponovej slabike dĺžka realizovaná dvojhláskou, t. j. nie regulárnou dĺžkou, tak ako je to pri prídavných menách s tvrdým zakončením v základe typu *hradný*, *hradná*, *hradné*, množné číslo živ. *hradní*; gen. – akuz. *hradného*, dat. *hradnému*. Takéto tva-

ry pri skúmanom prídavnom mene *širokoplecí* sa môžu vyskytnúť iba v takom prípade, keď hovoriaci nepokladá spoluhlásku *c* za mäkkú; pri „rozšírení“ tohto princípu by potom bolo treba predpokladať aj analogické ďalšie takéto tvary: *širokoplecá žena*, akuz. *širokoplecú ženu*, *širokoplecé dievča*, *širokoplecé ženy*. Čisto teoreticky by sme tu „tvrdu“ spoluhlásku *c* mohli porovnávať s ďalšími prípadmi chápania spoluhlásky *c* ako „tvrdej“, tak ako ho pozorujeme pri niektorých podstatných menách (máme na mysli tvar lokálu jednotného čísla *o aidse*; vo výslovnosti [aice]), alebo s chápaním príbuznej spoluhlásky *č* ako „tvrdej“ pri skloňovaní slova *lečo*; ide o tvary lokálu jednotného čísla *o leče* (oproti tvaru *o srdci*), nominatívu a akuzatívu množného čísla *lečá* (oproti *srdcia*), datívu množného čísla *lečám* (oproti *srdciam*), lokálu množného čísla (*o*) *lečách* (oproti *srdciach*). (Len na okraj tu pripomíname, že uvedené „tvrdé“ skloňovanie podstatného mena *lečo* sa opiera aj o tento východiskový /t. j. nominatívny/ tvar, v ktorom proti očakávaniu podľa fonotaktických zásad platných v spisovnej slovenčine po spoluhláske *č* nenasleduje predná samohláska, lež zodpovedajúca zadná samohláska *o*.)

Pravdaže, tieto posledné prípady sú na „druhom brehu“, keďže ide o tvary prevzatých slov, ktoré sa už istým spôsobom prispôbili slovenskému tvaroslovnému systému. A práve tieto prípady nám umožňujú zreteľnejšie posúdiť aj rozoberaný tvar *širokoplecého* ako nemajúci s predloženými javmi prevzatých slov nič spoločné, a teda v konečnom dôsledku ako nesystémový, keďže pri ňom nenachádzame nijaký dôvod na to, aby sa mohla spoluhláska *c* hodnotiť ako „tvrdá“.

V uvedenom mikrosystéme prídavných mien a prítomných činných prídavných mien sa nateraz udržiava zreteľný rozdiel medzi prídavnými menami, ktorých zakončenie sa vyznačuje slabičnou dĺžkou (typ *širokoplecí* a typ *ukazovací*), a prídavnými menami a prítomnými činnými prídavnými menami, ktoré majú dĺžku na predposlednej slabike a tým sa podľa rytmického zákona posledná slabika regulárne skraca.

Slovenský morfológický systém sa v súčasnosti ešte „nerozšíril“ natoľko, aby v ňom mohol nadobudnúť plnohodnotnú systémovú pozíciu tvar genitívu jednotného čísla *širokoplecého*. Je to tvar, ktorého výskyt vo verejnom jazykovom prejave v súčasnej situácii slovenského jazyka možno označiť za náhodný. Jeho systémovým náprotivkom môže byť iba tvar *širokople-*

cieho (muža), tak ako to zodpovedá norme súčasnej spisovnej slovenčiny, ako aj našej kodifikačnej tradícii. Ako sa ukazuje, isté napätie medzi plne domácimi slovami a ich tvarmi z jednej strany a prevzatými slovami a ich tvarmi z druhej strany v morfológickom systéme nášho spisovného jazyka stále trvá.

O anekdotách a hre s jazykom (Prechádzka Vtipoviskom)

IVAN MASÁR

Výraznou črtou najmladšej a strednej vrstvy našej populácie je zažiadanosť zábavy, smiechu, žartovania a pohodlného bezstarostného života. Všetky médiá sa usilujú saturovať túto spoločenskú objednávku v rozličných zábavných reláciách, vydávaním humoristických časopisov, zavádzaním humoristických rubriek v časopisoch, kde im dávajú rozličné názvy s prívlastkom *zábavný*, *humoristický* (kútik, okienko, zrkadlo, príloha ap.). Ale môže to byť aj ináč. Médiá takýmito programami manipulujú s divákom, poslucháčom, čitateľom a vnucujú mu pohľad na život iba cez svet zábavy, šoubiznisu a tzv. celebrít.

Zábavnú rubriku s názvom *Vtipovisko* má aj časopis TELEplus prinášajúci programy slovenských aj vybraných zahraničných televíznych staníc, sprievodný (odporúčajúci) text k vysielaným reláciám, novinárske rozhovory ap. Slovko *plus* predznamenáva, že časopis publikuje aj hry, humor a horoskopy. Veľký priestor zaberajú v ňom anekdoty, teda krátky literárny žáner s humorným zámerom (pointou), ktorý sa bežne volá *vtip* alebo *žart*, a dosť miesta majú aj aforizmy, čiže stručné vtipné výroky, v tomto prípade ladené humorne.

Humor sa vyskytuje takmer vo všetkých literárnych druhoch a formách. Azda najrozšírenejšia forma humoru je práve anekdota. Ako sa už naznačilo, ponúkajú ju všetky médiá a v hovorenej podobe je obľúbená vo všetkých vrstvách spoločnosti. Ľudia radi nielen čítajú, ale aj rozprávajú vtipy, ba

mnohí ich sami vymýšľajú. Témy a objekty, do ktorých anekdota triafa, sú nepreberné, preto jestvujú anekdoty o povolaniach, o príslušníkoch istých národov, o mimoriadnych udalostiach (súčasných aj minulých), o výnimočných osobnostiach, o počasí atď. Prakticky každej situácie a každej ľudskej aktivity sa možno dotknúť a zmocniť anekdoticky. Táto pestrosť sa odráža aj na výbere anekdot v rubrike *Vtipovisko*, ktoré ponúkajú časopisu jeho čitateľa. Za každou je podpis autora a názov lokality, z ktorej pochádza. Ukazuje to, že humor ako charakteristická črta ľudskej slovesnosti v našom ľude stále žije. Pozornosť na rubriku sme upriamili preto, lebo pointy mnohých anekdot stoja na čisto jazykovej báze, na hre s jazykom, na kombinácii jazykových prostriedkov s konkrétnymi, no odchodnými vlastnosťami. Inými slovami vo *Vtipovisku* sme hľadali takú jazykovú tvorivosť, ktorej výsledný produkt vyvoláva smiech alebo aspoň úsmev.

Už v samom názve rubriky je zakódovaný humorný náboj. Posledné ohnívko slovotvorného reťazca *vtip – vtipový – vtipovisko* je síce slovo utvorené pravidelne, ale sama predstava, že jestvuje miesto, kde sa ukladajú alebo tvoria vtipy, vyvoláva úsmev. Dopomáha k nemu aj to, že humoristické rubriky často majú bezpríznamkové názvy. Keby sa slovo *vtipovisko* registrovalo v slovníku, muselo by sa označiť kvalifikátorom *žart.*, t. j. žartovné slovo. Poznamenajme, že slovotvorba je veľkým zdrojom humoru. Potvrďuje to neobmedzené tvorenie vlastných mien podľa vlastností ich nositeľov, napr. *Roztlkovo* – obec, v ktorej deti všetko poroztlkajú, *Hapčíkovo* – obec, kde žije ženička počítajúca kýchnutia, *Jedák Prvý Všetkozglgol* – člen dynastie veľkých jedákov atď. (pozri článok o talianskych rozprávkach v *Kultúre slova*, 1996, roč. 30, č. 2, s. 77). Pravdaže, konštatovanie o slovotvorbe ako pomocníkovi humoristu a prameni humoru sa nevzťahuje iba na vlastné mená. Znamenité príklady na využitie slovotvorby na vyvolanie humorného efektu sú aj apelatíva, napr. slová, resp. slovné spojenia *závistník čoinomajový*, *obdivník zazobancový*, *hrabák kusebový majetkový*, *kariérnik cezpostelový* (pozri Krupa, V., *Jazyk – neznámy nástroj*, 1991, s. 151, 152). Humorný potenciál je v tom, že prostredníctvom fiktívnych, na konkrétny prípad utvorených názvov bylín, ktoré neuvádza nijaká botanická nomenklatúra, pranierujú sa neduhy mnohých príslušníkov nášho spoločenstva – závisť, obdiv neregulárne zbohatnutých, hrabi-

vost', dosiahnutie kariéry nemravným správaním atď'. Všetky uvedené príklady sú príležitostné slová (okazionalizmy). Z ich štruktúry vidno, že sa nie vždy rešpektujú zákonitosti tvorenia slov, že slovotvorná norma sa vedome porušuje s cieľom dosiahnuť vyšší estetický a humorný účinok. Napriek slovotvornej neústrojnosti nespôsobujú komunikačné poruchy. Zabezpečuje to vysoký stupeň ich významovej priezračnosti.

Po predchádzajúcom exkurze ďalej nasleduje dislokácia vybraných anekdot z *Vtipoviska* na stránky tohto časopisu. Prirodzene, že tu sa uvádzajú s iným zámerom ako vo *Vtipovisku*. Tam sú primárne na pobavenie a vyvolanie úsmevu. Tu sa funkcia rozosmiať nevyklučuje, prvoradá je však pokus nájsť zdroje smiechu vo voľbe jazykových prostriedkov a ich kombinácií v texte.

– *Pán sused, boli ste niekedy v agónii?*

– *Nie, sused, viete, ja nerád cestujem.*

Podstata humornosti je v mylnej predstave, že agónia je štát alebo krajina. Opytujúci však mal na mysli, či sused už niekedy upadol do bezvedomia, t. j. do stavu, ktorý sa odborne nazýva *agónia*, nespytoval sa na to, či už bol niekedy v cudzine. Zámenu názvu štátu s názvom istého stavu tela umožňuje to, že každý nemusí poznať významy všetkých prevzatých slov, ako aj to, že názvy mnohých štátov alebo častí zemegule majú v koncovom postavení podobný hláskový sklad ako odborný termín *agónia* (porov. *Patagónia, Kalifornia, Británia, Sardínia* atď.). Keby sa otázka formulovala inak, napr. či sused niekedy neupadol do agónie, humorná iskra by nepreskočila. V tomto prípade však preskočila, lebo sa zrovnocennilo vyjadrenie *byť v niečom* (napr. v *ťažkostiach*) s vyjadrením *byť niekde* (napr. v *Talianku*).

– *Včera som bol v divadle. Videl som madam Butterfly.*

– *Vážne? A s kým tam bola?*

Stotožňuje sa tu názov slávnej Pucciniho opery s menom konkrétnej ženy z okruhu zhovárajúcich sa priateľov. Autori anekdot tohto druhu kalkulujú s nedostatočnou informovanosťou o slávnych operných dielach nazývaných ženským alebo mužským menom hlavnej postavy opery alebo iného umeleckého diela. Platí tu známe *ja o koze, ty o voze*, t. j. každý myslí na niečo iné a hovorí niečo iné (porov. aj predchádzajúcu anekdotu).

Spytujú sa blondínky:

– *Je ten váš pes skutočne čistá rasa?*

– *Jasné, veď ho každý deň kúpem.*

V súčasnosti sú obľúbené vtipy o plavovláskach (blondínkach), lebo kto-si vymyslel, že majú údajne nižší inteligenčný kvocient ako tmavovlásky. V tom majú pôvod aj anekdoty o policajtoch. Otázka sa týka genetickej čistoty (porov. spojenie *čistá rasa*), opýtaná ju vnímala ako vlastnosť niečoho, čo má byť alebo je čisté, v danom prípade po vykúpaní.

Žiaci si na začiatku vyučovania sadnú do lavice.

– *Máš domácu?*

– *Mám.*

– *Tak nalej!*

Elipsa substantíva určovaného adjektívom *domáci* umožňuje rozširovanie asociačného poľa, t. j. spájanie s rozličnými substantívami. Prívlastok *domáci* môže stáť pri názvoch jedla, pitia (porov. *domáca klobása, domáci chlieb, domáca pálenka, domáca slivovica* atď.) a pri všeličom inom. Vtip je v tom, že otázka sa netýka ani jedla, ani pitia. Vzťahuje sa na vypracovanie domácej úlohy, t. j. na vec, ktorá sa nedá naliať.

Zajac príde do krčmy.

– *Dobre ma počúvajte! Kto sa chce so mnou biť?*

– *Ja, medveď!*

– *Dobre. Tak si so mnou...*

Anekdota stojí na tom, že otázka zajaca je dvojznačná. Môže znamenať hľadanie súpera do bitky, ale aj pomocníka, ktorý by mu v ťažkostiach pomohol, ktorý by „bol s ním“. Rozosmieva aj antropomorfický pohľad do prostredia zvierat, kde zajac predstavuje náprotivok hrdinu a bitkára, teda strachopuda. Aj preto rozosmieva jeho správanie v krčme.

– *Pani Gáborová, ste dedične zaťažená?*

– *Nie, pán doktor, žijem z vlastného platu.*

Tu ide o nepochopenie spojenia *byť dedične zaťažený*, ktoré sa používa predovšetkým v súvislosti s mentálnymi poruchami zdedenými po predkoch. Opýtaná sa domnievala, že sa jej doktor spytuje na to, či nezdedila nejaký majetok. Preto jej nečakaná odpoveď vypointovala anekdotu.

– *Babka, trpíte nedostatkom železa. Predpišem vám ho.*

– *Prepánajána, pán doktor, veď ja s mojimi zubami nepohryziem ani chlieb.*

Lieky užívané pri málokrvnosti na zlepšenie krvného obrazu sa pripravujú zo solí obsahujúcich prvok, ktorý má v periodickej sústave prvkov značku

Fe, t. j. *ferrum*, čiže *železo*. Anekdota je opretá o poznatok, že nie je železo ako železo. V podstate ide o homonymiu: *železo*¹ (kov), *železo*² (liek). Ani *železo*² sa však nehryzie, obava babky z takého užívania železa je zdrojom pobavenia.

– *Jurko, povedz, čo je hlavná veta a čo vedľajšia veta.*

– *Veta, ktorú povie mama, je hlavná, ktorú povie otec, je vedľajšia.*

Anekdota reflektuje skutočnosť, že hlavné slovo v rodine žiaka má matka, otec je v jej područí. (Hovorí sa tomu, že je pod papučou.) Premieta sa v nej životná skúsenosť do vyučovania slovenského jazyka, a tým svojské pochopenie gramatickej terminológie, kde sa termínom *hlavná veta* pomenúva veta gramaticky nezávislá od inej vety, nie hlavné slovo kohokoľvek. To isté sa vzťahuje aj na vedľajšiu vetu.

– *Počuj, Dežo, počul som, že si si konečne našiel prácu.*

– *To je pravda, našiel. Ale keďže som čestný človek, hneď som ju aj vrátil.*

Svojská aplikácia poučenia či pravidla vyžadujúceho nájdenú vec vrátiť. Opytujúci použil slovo *práca* v abstraktnom význame, opýtaný ju na základe citovaného pravidla „zhmotnil“, aby ju mohol vrátiť tak, ako sa vracia nájdený prsteň, peňaženka, čokoľvek. Stimulom tvoriť anekdoty takého obsahu a s takým personálnym obsadením je známa vlastnosť niektorých Cigánov: neochota pracovať, ale ochota „náležite“ zdôvodňovať.

Naznačilo sa už, že na pobavenie čitateľa sa publikujú aj iné texty ako anekdoty, presnejšie minitexty, napr. texty ladené v istých hláskových tóninách, otázky s implicitnou odpoveďou (nesprávnou alebo zavádzajúcou), ďalej aforizmy s kalambúrovými rýmami a i. Humorný, v iných prípadoch komický až satirický efekt v takýchto textoch je vybudovaný na slovnej hre opretej o tvarovú homonymiu. Napríklad:

– *Jež žerie jablko, stretne ho bocian.*

– *Čo ješ?*

– *Čo, bocian?*

– *Čo ješ, jež?*

– *Čo bocian, bocian?*

Humorné je, že každá replika sa začína opytovacím zámenom *čo* (simuluje sa tak živosť a bezprostrednosť dialógu), a ďalej to, že tvar druhej osoby prítomného času slovesa *ješ*, t. j. *ješ*, sa zvukovo, nie graficky, zhoduje so

substantívom *jež*, pravda, iba v prípadoch, keď po slove *jež* už nenasleduje nič alebo nasleduje slovo so začiatočnou neznelou spoluhláskou.

Kto sa zaoberá koňmi je koniar, kto sa zaoberá sviňami je sviniar?

Otázkou sa vnučuje odpoveď na základe paralely s názvom osoby utvoreným príponou *-iar*, teda slovo *sviniar*. V súčasnosti sa toto slovo zvyčajne využíva na pomenúvanie vulgárneho, neslušného človeka, preto sa kvalifikuje ako hrubý výraz. Humorné iskrenie vzniká z toho, že každé slovo utvorené napodobnením štylisticky bezpríznačného slova nepreberá automaticky štylistické vlastnosti modelu. Oficiálny názov osoby zaoberajúcej sa sviňami (treba poznamenať, že v súčasnosti prevažuje názov *ošípané*) je *chovateľ ošípaných*.

Prehádzku *Vtipoviskom* zakončíme krátkym pristavením sa pri nasledujúcich aforizmoch:

*Aj tí naši hodnostári
budú zajtra hodne starí!*

*Neboja sa opozície,
ale iba o pozície.*

Vo veršovaných aforizmoch pútajú pozornosť rýmy veršov a pravidelnosť ich rytmického pôdorysu. Často používaným metrom aforizmov je osemslabičný verš. V ukážkach sú štvorslabičné rýmy utvorené z odchodných výrazových prostriedkov: *hodnostári* je substantívum, *hodne starí* je syntagma; *opozícia* je substantívum s významom „skupina ľudí presadzujúca politiku proti vládnej politike“, *o pozície* je predložkový výraz so substantívom *pozícia* (*pozícia* tu znamená dobre platené výhodné miesto). Práve tieto faktory vyvolávajú úsmev. Rýmy sú homonymné alebo takmer homonymné a pociťujeme v nich rýmové echá.

Bez komentára nemožno obísť to, že v anekdotách a aforizmoch sa bez zábran používajú slová zo všetkých štýlových vrstiev spisovnej slovenčiny, teda nie iba spisovnej. Znamená to, že sa občas vyskytne hrubé slovo alebo vulgarizmus, pravda, nie vždy v plnom znení, ale v zredukovanej podobe, napr.: *Ako sa stať celebritou? / Stačí v telke vrtieť r...* Aforista zrejme pokladá vulgarizmus za najvhodnejší prostriedok na pomenovanie skutočnosti, z ktorej sa chce vysmievať, preto treba pripustiť, že ide o funkčné využitie donedávna tabuizovaného slova.

Ak sa na základe uvedených vybraných anekdot a komentára k nim pokúsime podať charakteristiku anekdoty, čiže sumovať jej vlastnosti, prvé miesto zaujme dialogickosť. Anekdota je spravidla vymyslený, zriedkavejší skutočný príbeh podaný formou rozhovoru. Z toho vyplýva ďalšia vlastnosť: replikovosť. Keďže funkciou anekdoty je rozosmievať, nevyhnutne musí byť do nej začlenený humor. Humornosť sa často opiera o homonymiu takým spôsobom, že jeden účastník dialógu má na mysli iný člen homonymného páru ako druhý účastník. V mnohých anekdotách vystupujú zvieratá a konajú ako ľudia, preto je ich nezanedbateľnou vlastnosťou akýsi fakultatívny antropomorfizmus. Reč anekdoty býva spravidla neviazaná, voľná.

V aforizme sa vo väčšej miere uplatňuje jazyková hra, tvorenie kalambúrov a vyhľadávanie viacslabičných rýmov. V takom prípade býva reč aforizmu viazaná.

Anekdota a aforizmus sú obľúbené literárne žánre nielen preto, že šíria humor. Plnia ešte inú významnú funkciu tým, že sú namierené proti spoločenským neduhom, ako je korupcia, zneužívanie politickej moci, nečestné obohacovanie atď. Reprezentanti politickej moci sa ich obávajú, lebo anekdotári a aforisti účinne odkrývajú, čo politická moc chce mať utajené. Účinnosť zaručuje tvorenie anekdot a aforizmov podľa vekmi osvedčeného princípu *ridendo dicere verum* – s úsmevom hovoriť pravdu –, čo mocných tohto sveta dráždi, preto tvorcov neraz stíhajú sankciami.

Anekdotári a aforisti sú bystrí pozorovatelia diania v spoločnosti precízne narábajúci so slovom a umne využívajúci všetko, čo im dáva jazyk.*

Priezviská Radlinský a Dilong

MILAN MAJTÁN

Národný buditeľ a organizátor slovenského kultúrneho a literárneho života, katolícky kňaz, jazykovedec, redaktor a náboženský spisovateľ Andrej

* Tvorcami použitých anekdot sú čitatelia uvedeného dvojtýždenníka, teda amatéri, aforizmy pochádzajú z dielne profesionálov.

Radlinský pochádzal z Oravy. Narodil sa v Dolnom Kubíne, jeho matka bola neterou Antona Bernoláka. Aktívne sa zapojil aj do reforiem štúrovskej slovenčiny.

O jeho priezvisku málokto vie, že nie je slovenského pôvodu. Vzniklo z prídavného mena utvoreného z názvu obce. Obec s názvom **Radlín*, **Radliná* alebo **Radlince*, z ktorého by sa mohlo tvoriť prídavné meno *radlinský* a z neho priezvisko *Radlinský*, by sme však na Slovensku hľadali márne.

V Poľsku sú dnes tri obce a jedna mestská časť s názvami *Radlin* a viac ako 1100 rodín s priezviskom *Radliński*, najviac, takmer štvrtina, na okolí mesta Zamość v juhovýchodnej časti Poľska. Tieto priezviská patria do čeľade priezvisk, ako sú *Radlo* (starobylé slovanské a slovenské slovo *radlo* označovalo primitívny nástroj na oranie), *Radlica* (*radlica* je časť pluhu, lemeš), *Radlak* (oráč, rataj), *Radlicki*, *Radłowski* a pod.

Slovenské priezvisko *Radlinský* naznačuje, že jeho pôvodný nositeľ pravdepodobne pochádzal z Poľska alebo že jeho vznik poľský osadný názov nejako inak motivoval.

Iné takéto priezvisko je *Dilong*.

Rudolf Dilong bol jedným z predstaviteľov katolíckej básnickej modernej. Bol to významný slovenský básnik, spisovateľ a organizátor literárneho života na Slovensku do roku 1945. Narodil sa v Trstenej pred viac ako sto rokmi (r. 1905) a po emigrácii r. 1945 do Ríma a potom do Argentíny a USA zomrel v Pittsburgu roku 1986. Jeho priezvisko znie napohľad exoticky, ako by pochádzalo z románskeho prostredia, má však takisto pôvod v poľštine.

Slovanský slovný základ *dyl-* označoval „niečo dlhé“, v starej poľštine sa slovom *dyl*, *del* označovala hrubá doska. Podľa Slovníka slovenských nárečí sa v slovenských nárečiach na Orave, v Liptove, Gemeri a na východnom Slovensku používa slovo *díla* (*díla*) na označenie dlážkovej dosky alebo okresaného brvna, ba aj slovom *dilong* sa na východnom Slovensku expresívne označuje veľmi vysoký človek, dlháň, ba aj lenivý človek, leňoch. Obidve slová sa do slovenských nárečí dostali pravdepodobne z poľštiny.

V Poľsku je dnes viac ako dvetisíc rodín s priezviskom *Dylaq* (čítaj *dilong*), viac ako tisíc rodín s priezviskom *Dylong*, do tristo rodín s priezviskom *Delag* (čítaj *delong*) a viac ako 200 rodín s priezviskom *Delong*,

najviac ich je na okolí Katowíc. Zo starej poľštiny sú známe priezviská *Dyłağ, Dylağowic, Dylağžek*, ale aj *Dyl, Dyla, Dylak* a pod. od 15. storočia.

Priezvisko Rudolfa Dilonga žilo na Orave niekoľko storočí. Jeho prvotný význam a významová priezračnosť sa vytratili a jeho písaná i zvuková podoba sa ustálila s tvrdou spoluhláskou *l*.

Orava mala s Poľskom v minulosti mnohé migračné spojenia a kultúrno-spoločenské kontakty. Preto aj najviac výsledkov týchto niekdajších spojení a kontaktov možno nájsť práve v osobných menách na Orave, podobne aj na Spiši a v iných severnejších oblastiach Slovenska.

LITERATÚRA

RYMUT, Kazimierz: *Nazwiska Polaków*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo 1991. 314 s.

Slovník slovenských nářečí. Zv. 1 (A – K). Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994. 936 s.

Slovník nazwisk współcześnie w Polsce używanych. Tom 2. C – D. Vydal K. Rymut. Kraków: Polska Akademia Nauk – Instytut Języka Polskiego 1992.

Slovník staropolskich nazw osobowych. Tom 1. A – D. Red. W. Taszycki. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1965 – 1967.

Z HISTORICKEJ LEXIKY

Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladmi názvov obcí a miest (1)

RUDOLF KRAJČOVIČ

Na úvod

Slovník obsahuje lexikálne jednotky získané analýzou historickej slovenskej toponymie, konkrétne výskumom starších názvov slovenských obcí a miest zaznamenaných v historických materiáloch spred 16. storočia. V zásade ide o obdobie, ktoré sa v odbornej literatúre nazýva starším obdobím stredoveku a býva vymedzené 10. až 15. storočím. Potrebné je však pripomenúť, že do úvahy sa brali aj záznamy miestnych názvov po 15. storočí, hlavne v prípadoch, že záznamy spred 16. storočia sú v starej maďarčine, v súdobej nemčine alebo v latinčine a tie isté názvy sú po 15. storočí zaznamenané v slovenčine, pričom význam slova v ich základe je totožný alebo blízky slovám v základe názvov zaznamenaných v inom jazyku. Napokon záznamy názvov obcí a miest v súdobej slovenčine po 15. storočí sú predmetom výskumu aj vtedy, keď sú k dispozícii mimojazykové skutočnosti, ktoré vznik názvov v takomto prípade umožňujú datovať do starších období.

Metódou identifikácie historických slov, z ktorých pôvodné názvy našich obcí a miest vznikli, je osvedčená metóda retrospektívneho postupu, čiže postupu od dnešného alebo historického názvu k jeho staršiemu záznamu, od neho k živému názvu, keď ešte svojím obsahom poukazoval na motivačný zdroj svojho vzniku, a od neho k lexikálnej jednotke, z ktorej sa miestny názov vytvoril. Napríklad: Nitrianske Hrnčiarovce, pôvodne *Hrnčiarovce* → *Hrnčárovce* 1808 → *Gerrencher* 1344 → *Grincha(r)* 1113 → *Grnčári*, okolím živé označenie usadlosti s príbytkami výrobcov úžitkových hlinených predmetov → *grnčari*, identifikované slovo v základe názvu, ktoré pred

12. storočím a po ňom v slovnej zásobe stredovekej slovenčiny malo svoje miesto. Obsah získanej historickej lexiky sa v slovníku overuje buď sústavou okolitých názvov obsahovo totožných alebo blízkych (napr. z okolia Bratislavy: *Vinári* z apelatíva *vinár*, kto spracúva hrozno na víno – *Děžník* z apelatíva *diežník*, výrobca diež pre vinárov – *Dvorník* z apelatíva *dvorník*, osadník v službách hradného dvora a pod.), prípadne poznatkami iných historických vied (napr. z okolia Nitry: *Grnčari*, nález hrnčiarskych pecí objavených archeológiou) alebo prírodnými reáliami (*Zlatník*, výskyt zlata v potoku a jeho ryžovanie) a pod. Takto získané a overené poznatky o historickom slove v základe skúmaných názvov našich obcí a miest sa v slovníku podávajú súhrnne v heslách.

Úsilie primerane zrekonštruovať historickú lexiku uvedeným vedeckým postupom získanú analýzou historických názvov sídlisk si vyžadovalo heslo vnútorne členiť. Heslovým slovom na čele hesla je identifikovaná lexikálna jednotka, ktorá sa pre lepšiu čitateľnosť a zrozumiteľnosť podáva v spisovnej alebo nárečovej podobe, pravda, ak má heslové slovo paralelu v spisovnej alebo nárečovej lexike. Ak ju nemá, podáva sa v znení a vo forme, akú mala v 10. až 13. storočí, prirodzene, s historickým obsahom. Ďalšiu samostatnú časť hesla tvoria paralelné slová v praslovanskom znení a z lexiky slovanských jazykov, hlavne západoslovanských jazykov. Tým sa sleduje cieľ overiť a súčasne potvrdiť historickú existenciu získanej lexikálnej jednotky. Samostatnú časť hesla tvoria doklady, historické záznamy skúmaného názvu, ktoré sú východiskom rekonštrukcie živého názvu a súčasne historickej lexikálnej jednotky v jeho základe. Poslednou časťou štruktúry hesla je údaj o motivovaní vzniku názvu spoločenskými alebo prírodnými reáliami s cieľom overiť, resp. potvrdiť rekonštruovaný obsah heslového slova. Niektoré heslá si vyžadovali pridať poznámku, ktorou sa bližšie objasňuje niektorá ich časť.

Inou osobitosťou hesiel je, že sa v nich dôsledne necitujú pramene ani použité literatúra. Pre ľahšie čítanie hesla a jeho prehľadnosť sa používajú len skratky použitých prameňov a literatúry, a to iba v nevyhnutných prípadoch, hlavne keď je potrebné presvedčivejšie zdokumentovať existenciu heslového slova alebo potvrdiť jeho rekonštruovaný obsah. Pochopiteľne, skratky sa v heslách používajú aj v iných prípadoch. Zväčša sú to skratky používané všeobecne (napr. skratky jazykov, *psl.* praslovančina, *sloven.*

slovenčina, *stčes.* stará čeština atď., skratky používané v jazykovede, *m.* maskulínium, *f.* feminínium, *n.* neutrum, *pl.* plurál atď.). Na niektoré použité skratky bude dobre už tu upozorniť. Osobitnou skratkou je napríklad *obv.*, čiže obvod namiesto očakávanej skratky okresu v podobe *okr.* pred názvom staršieho alebo nového okresného mesta. Skratkou *obv.* sa určuje zemepisná poloha skúmaného názvu v širšom okolí za skratkou nasledujúceho mesta. Takémuto určeniu zemepisnej polohy skúmaného názvu sa dala prednosť preto, lebo v poslednom období sa okresné mestá menili a uvažuje sa o ich ďalšej zmene. Z iných menej známych skratiek možno spomenúť zložené skratky *topon. apel.*, *topon. adj.* a skratky *os. men.* a *n. v.* Skratky *topon. apel.* a *topon. adj.* sú skrátene spojenia *toponymické apelatívum* a *toponymické adjektívum*. Ide o také apelatíva a adjektíva v základe miestnych názvov, ktoré svojou formou, prípadne obsahom nemajú úplnú lexikálnu paralelu v lexike stredovekej slovenčiny. Skratka *os. men.* je skrátene spojenia *osobné meno* a skratka *n. v.* spojenia *nadmorská výška*. Úplný zoznam skratiek bude spolu so skratkami použitých prameňov a odbornej literatúry v záverečnej časti každej kapitoly.

Pokiaľ ide o rozsah skúmanej toponymie, pripomíname, že predmetom našej analýzy budú len miestne názvy, ktoré boli utvorené z lexiky slovenského jazyka v období raného a staršieho stredoveku alebo v období jeho praslovenského základu. Miestne názvy iného etnického pôvodu, ako aj úradné staromaďarské názvy na území stredovekého Slovenska si vyžadujú osobitnú analýzu s prihliadnutím na vývin jazyka, hlavne na vývin jeho lexiky, z ktorej vznikli. V tejto súvislosti je potrebné dodať, že predmetom našich úvah budú len také osobné mená skryté v slovenských miestnych názvoch, ktoré boli utvorené tiež iba z prostriedkov lexiky stredovekej slovenčiny alebo z lexiky jej praslovenského základu (napr. pôvodný názov nášho hlavného mesta *Braslav'* od *brati* bojovať, *zápasit'* a *sláva* dobrá povesť a i.).

Dôslednejší metodicko-analytický postup a s tým súvisiaci rozsah hesla boli potrebné, pretože v našich sídliskových názvoch sa skrýva veľký počet slovenskej historickej lexiky spred 16. storočia. A to je veľmi závažný dôkaz o existencii slovenského jazyka v ranom a staršom stredoveku, keď u nás najmä v písanej podobe dominovala latinčina a ku koncu tohto obdobia popri nej sa v písomnej podobe začala používať súdobá čeština, resp. slovakizovaná čeština.

baba, f. starena, staršia opustená, mrzutá, zanedbaná žena; čarodejnica, prenes. pôrodná baba, niečo podobné babe, zanedbaná, burinou zarastená časť chotára, údolia, úsek potoka a pod. (psl. *baba*, sloven. *baba* starena, pôrodná baba, stčes. *baba* starena, pôrodná baba, čes. *baba* i *bába*, stpol. *baba* starena, čarodejnica atď.), p. hes. *baba*, *babí*, *babín*.

baba, f. báb, gen. pl. miesto báb, opustených starších žien, prenes. babí chotár, opustený, zanedbaný, neobrábaný a pod. – *Bab* 1156, *terra Baab*, *villa*, *que eciam Baab vocatur* 1268, dnes *Báb*, obv. Nitra; v zázname apel. *terra* naznačuje, že apel. *baba*, prípad. *báb* sa ľud. nazývala aj časť chotára, iste zanedbaného, neoraného; v susedstve pôv. usadlosti mal strážnu základňu stmaďar. kmeň Kúrt (*Kyurth* 1352), preto je reálne predpokladať, že časť neobrábaného chotára patrila do vymedzeného územia tohto kmeňa.

babí, -ia, -ie adj. niečo vlastnosťami podobné babe, staré, zanedbané, prenes. počarované a pod. (psl. *babjъ*, sloven. *babí*, čes. *babí*, pol. *babí*, rus. *babij* atď.). – *Babuszky* 1254, *Babazeky* 1351, dnes *Babiná*, obv. Zvolen; pôv. *Babí sek*, *Babie seky*, čiže opustené vysekané časti chotára pôvodnej usadlosti, zarastené krovím, burinou a pod.; p. hes. *sek*. – *Babalwska* 1407, *Babaluchka* 1413, *Babinec* 1808, dnes *Babinec*, obv. Rimavská Sobota; pôv. *Babia Lúčka* z ľud. spojenia *babia lúčka* čiže opustená, burinou a bodľáčim zarastená menšia lúka, pri ktorej pôvodná usadlosť vznikla; novšie *Babinec* (1808) s príp. miesta *-in-ec*, prenes. miesto podobné opustenej, zanedbanej babe.

babín, -a, -o men. adj. niečo vlastnosťami podobné babe, staré, zanedbané alebo počarované (psl. *babinъ*, sloven. *babín* atď.). – *Babyndal* 1271, *Babundal* 1339, dnes *Babindol*, obv. Nitra; pôv. *Babín Dol* z ľud. spojenia *babín dol* (psl. *dolъ* jama, nížina, dolina, p. hes. *dol*), t. j. neobrábaná, opustená nížina, dolina; v susedstve bola osada Chvalizov, pomocníkov uhor. kráľ. vojska a radcov vo veciach peňažníctva v službách kráľ. dvora (*Qualiz* 1156, *Kaluz* 1232, dnes *Klasov*, obv. Nitra), preto je reálny predpoklad, že zanedbaná, neobrobená časť doliny ľud. nazývanej *Babín dol* patrila novým osadníkom Chvalizom, ktorí aspoň spočiatku na obrábanie pôdy pripravení neboli. – *Babapathokakuzu* 1310, *Babapathaka* 1334, *Olsobabapataka*, *Felsebabapataka* 1371, dnes *Babín Potok*, obv. Sabinov; pôv. *Babí Potok*,

názov zrejme podľa potoka zarasteného trnám, čo potvrdzuje názov blízkeho potoka Ternianka (od náreč. *terň, terne*, trň, trnie, p. hes. *cernina*).

babinec, m., p. hes. *babí*.

Babko, Babek, m. os. men. – *Babuk* 1393, *Babcowicz* 1417, *Babkowe* 1598, *Babkow* 1773, dnes *Babkov*, obv. Žilina; na vznik názvu z os. men. poukazujú formy záznamov *Babkovic* (1417), *Babkowe* (1598) a skutočnosť, že pôv. usadlosť vznikla na zákupnom práve, ktoré predpokladá kupca; ale vzhľadom na to, že hlavným zamestnaním obyvateľov usadlosti bol veľkochov oviec, nemožno vylúčiť, že názov obce vznikol z apel. *babkovic*, *babkove*, ktoré by boli motivované pastvinami, neobrábanými, neoranými časťami chotára.

baca, m., *baco*, m. hist. *baća*, rodné oslovenie staršieho váženého člena rodu, deda, otca, brata, prípad. pána majetku, cirkevného hodnostára a pod. (psl. *baća* z *bat-ja*, to z *batъ* brat, najbližšie srb., chorv. *baća* brat, otec, bulh. *bašta* náležitou zmenou psl. *tj* na *št*, otec, predstavený kláštora, Skok I. s lit.). – *Bochfolua* 1319, *Boch* 1321, *Bacsfalva* 1773, dnes *Báč*, obv. Dunajská Streda; usadlosť obývali vážení zemanovia, pedialisti ostrihomského arcibiskupstva, preto sa možno domnievať, že ľud. okolie ich predstaveného nazývalo *baća* vo význame „otec, brat“ a to motivovalo aj názov pôv. usadlosti v znení *Baća*, z neho úrad. maďar. názov *Bács* po náležitej stmaďar. zmene *c* na *č* (*cs*).

bácat', verb. **bacat'**, verb. udierať, tĺcť kladivom, sekerou s ostrým zvukom, s rachotom (psl. *bacati* z *batsati*, sloven. *bácat'*, *bacnúť* udrieť, čes. *bacnouti*, príbuzné je pol. *bat* kladivo, srb., chorv. *bat* veľké kladivo, *bacati* biť, tĺcť atď.); p. hes. *bacúch*, *bacúr*.

bacek, m. dem. od *baca*, *baco* zdrobn. príp. *-ek*, člen váženej rodiny, rodu, vážený pán (p. hes. *baca*). – *Becheka* 1214, *Bachka* 1299, *Báčka* 1808, dnes *Bačka*, obv. Trebišov; doklady poukazujú na znenie *Bačka* (1299), to by mohlo byť os. meno, ale obec od pôvodu bola zemianskou usadlosťou, váženého rodu.

baco, m., p. hes. *baca*.

Bacovci, m. pl. od *baca*, *baco* rodn. príponou *-ov-ci*, ľud. pomenovanie potomkov, rodiny, príbuzných váženého pána nazývaného *baca*, *baco* (p. hes. *baca*). – *Baach* 1342, *Bačowcze* 1773, dnes *Báčovce*, obv. Zvolen.

bacúch, m. žart. ľud. pomenovanie pracovníka, ktorý pri svojej práci používa kladivo alebo sekeru a pritom robí rachot, tupý hrmot; expr. apel. utvo-

rené od *bácat'* príp. *-úch* (ako *pecúch*). – *Bazuh, Batzuh* 1563, *Baczuch* 1808, dnes *Bacúch*, obv. Brezno; motiváciou ľud. pomenovania pôv. osady bola iste práca jej obyvateľov v lese, kde najmä výrub a pád vyťatých stromov a pád odrezaných halúz robili prenikavý rachot; drevo spotrebovali blízke železouhoľné bane a huty.

bacúr, m. žart. ľud. pomenovanie toho, kto pri práci v lese alebo v bani musí tĺcť, udierať, biť; expr. apel. od *bácat'* príp. *-úr* (ako *kocúr; pazúr*). – *villa Bochorou* 1255, *Bachur* 1401, *Batzurowa* 1786, dnes *Bacúrov*, obv. Zvolen; susedné obce *Dubové* (*Duboudyl* 1255, *Dwbowa* 1424) od *dub* a *diel* háj, les (p. hes. *dub, diel*), *Kozelník* (*Kozelnik* 1553) od *kozel* sklad brvien (p. hes. *kozel*) a jeho časť *Poruba* (*Porwba* 1424) od *porub* výrub lesa (p. hes. *porub*) potvrdzujú reálnosť výkladu expr. apel. *bacúr* a súčasne svedčia, že názov obce Bacúrov bol motivovaný prácou v lese, kde sa vytínali stromy, otesávali ich a vozili na blízky sklad.

bačko, m. dem. príp. *-ko* od *baca* (ako *strýčko* od *strýco*), expr. oslovenie váženého člena rodu, rodiny, váženého pána (p. hes. *baca*); p. hes. *bačkov*.

bačkov, -a, -o, men. adj. príp. *-ov* od *bačko*. – *Bacskov* 1320, *Bachko* 1458, *Baczkow* 1773, dnes *Bačkov*, obv. Sečovce; názov zo spojenia *bačkov dvor; majetok*, t. j. hospodárstvo váženej osoby, váženého zemepána.

bačkovik, m. dem. zdrob. príp. *-ov-ik* od *bačko* (p. hes. *baťok*, tam aj dokl.).

bádat', badat', verb. pozorovať, dôkladne prehliadať, pátrať po niečom, skúmať okolie (psl. *badati*, sloven. *bádat'* skúmať, *badat'* pozorovať, čes. *bádati* skúmať, poľ. *badać* skúmať, pátrať atď.); p. hes. *bádica, badin, Badzane*.

bádica, f. od *bádat'* príp. miesta *-ica*, strážený, pozorovaný priestor, lovný revír a pod. – *Bead* 1322, *Beadicze* 1773, dnes *Bádice*, časť obce Podhorany v obv. Nitra; motiváciou vzniku názvu bol lovný revír; svedectvo o tom podáva názov susednej obce *Sokolníky* (*Zocol* 1113) od *sokol* vták vycvičený na lov (p. hes. *sokol*).

badin, -a, -o, men. adj. alebo **badin**, m. apel. od *bádat', badat'*, príp. miesta *-in*; strážený, pozorovaný priestor, chotár, les, strážený lovný revír a pod. – *Badun* 1232, *superior villa custodum silvarum regalium de Zoliom* 1282, *Bagyon* 1424, *Badin* 1786, dnes *Badin*, obv. Banská Bystrica; podľa prípisu

k staršiemu dokladu (*villa custodum silvarum regalium*, 1282) pozorovateľným, stráženým priestorom bol lesný kráľovský revír. – *Badin* 1156, *Bagyon* 1391, *Dolny Badin* 1773, dnes *Dolný Badin*, obv. Zvolen; pôv. usadlosť bola služobníckou osadou panstva *Bzovík* (p. hes. *bzovik*).

Badzane, pl. ľud. pomenovanie obyvateľov v službách panstva poverených dávať pozor, dozerať zrejme na pasúci sa dobytok zo stajní zemepanského hospodárstva; názov od *bad-* obyv. príponou *-jane*. – *Badon* 1262, *Badany* 1808, pôv. *Badzany* (z toho úradné maďar. znenie *Bagyán* s náležitou zmenou domáceho *-dz-* (na maďar. *-d'*, v písme *-gy-*), dnes *Badan*, obv. Banská Štiavnica; obyvatelia obce sa tradične popri poľnohospodárstve venovali veľkochovu dobytky.

Súčasný znenie názvu obce naznačuje, že sa ustálila stmaďar. podoba názvu (s *-d'* za domáce *-dz-*, resp. *-dž-*).

bahen, bahna, bahno, men. adj. často zabahnený priestor po daždi, po rozvodnení riečného toku a pod. – *Bahun* 1244, *Bohon Maior*, *Bohon Minor* 1335, *Bahony* 1808, dnes *Báhoň*, obv. Senec; dolinou, v ktorej obec vznikla, preteká potok (dnes *Višťucký potok*), ktorý po rozvodnení zanechával zabahnené okolie, blatistý terén; o zablatených priestoroch v okolí svedectvo podáva maďarský názov neďalekej obce *Šarfia* vo forme *Sarfő* (*Sarfeo* 1249) z maďar. apel. *sár* blato a *-fő* vo voľnom preklade „usadlosť pri najrozsiahlejšom zablatenom teréne“.

Súčasný znenie názvu *Báhoň* vzniklo ustálením stmaďar. znenia *Báhony*.

Bajan, m. osob. meno od *bajati* príp. *-an* (ako *Milan, Toman*). – *Bayanhaza* 1370, *Bayan* 1439, dnes *Bajany*, obv. Michalovce; osobné meno v základe názvu potvrdzuje najstarší záznam *Bayanhaza* (1370) v preklade „Bajanov dom“; no celkom nemožno vylúčiť, že pôv. názov obce znel *Bojan* od *bojovať*.

bajat', verb. bájiť, rozprávať bájky, neskutočné príhody, báje (psl. *bajati*, sloven. *bájiť*, *vybájiť si*, stčes. *báti* z psl. *bajati*, čes. *bájiť*, poľ. *bajac*, srb., chorv. *bajati* čarovať, zaháňať choroby atď.); p. hes. *Bajan*.

bajta, f. väčšia drevená búda, chalúpka, koliba (z tal. *baita*, apel. známe v slovin. *bajta* chatrč). – *Boyta* 1261, *Bajtha* 1808, dnes *Bajtava*, obv. Nové Zámky; motiváciou vzniku názvu boli iste strážne drevené domčeky v blízkych vinohradoch, ktorých obyvatelia sa tradične venovali stráženiu vinohradov.

baka, f. **bak**, m. nečistota, kal (psl. *bakъ*, sloven. ľud. *bak*, *baka* škvrna po nečistote, *bakaný* znečistený, čes. *bakaný*, hluž. *bakany*, *bakać* znečisťovať atď.). – *Baka* 1264, *Egyhazasbaka* 1439 (*egyházas* – kostolná), dnes *Baka*, obv. Dunajská Streda; názov podľa množstva nečistôt po záplavách z Dunaja, pri ktorom pôv. usadlosť vznikla; časť chotára obce zaberajú riečne uloženyiny po častom vystúpení vody z Dunaja a časť aj lužné lesíky.

balvan, m. väčšie skalisko, upravený väčší kameň ako kultová modla, väčšia drevená figúra z brvna, vyšší podstavec z kameňa alebo brvna s návnadou na prilákanie vtáctva alebo zveri pri love (psl. *balъvanъ*, sloven. *balvan*, veľký kameň, kus niečoho, poľ. *balwan* kus niečoho, skaly, ľadu a pod., socha bôžika atď.). – *Balwan* 1075, *Balwan Solmus* 1331, *Solmoss* 1773, *Šalmoš* 1920, dnes *Gondovo*, obv. Levice; preklad stmaďar. názvu *Balvan Solymos* (1331, maďar. adj. od koreňa *solym-*, k apel. *sólyom* sokol) *Sokolí Balvan* prezrádza, že názov vznikol podľa veľkého kameňa alebo kmeňa s návnadou na lákanie lovného vtáctva, príp. drobnej lovnéj zveri, ktoré sa stali korisťou loveckých sokolov; napokon mohlo to byť miesto pre loveckého sokola, ktorý z neho pozoroval okolie a vo vhodnú chvíľu zaútočil na lovné vtáctvo alebo na drobnú poľnú zver; obyvatelia obce i okolia sa v stredoveku popri poľnohospodárstve venovali vinohradníctvu, preto je veľmi pravdepodobné, že tieto spôsoby stredovekého lovctva v tomto prípade slúžili na lov, resp. na odplašenie vtáctva škodlivého pre vinice alebo drobnej zveri.

Skratky

Literatúra. Skok I. – SKOK, Petar: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti 1971.

Skratky jazykov. bulh. – bulharský, čes. – český, dluž. – dolnolužický, hluž. – hornolužický, chorv. – chorvátsky, maďar. – maďarský, poľ. – poľský, psl. – praslovanský, rus. – ruský, sloven. – slovenský, slovin. – slovinský, srb. – srbský, stčes. – staročeský, stmaďar. – staromaďarský, stpoľ. – staropoľský, tal. – taliansky.

Iné skratky. a. i. – a iné, adj. – adjektívum, apel. – apelatívum, a pod. – a podobne, dem. – deminutívum, dokl. – doklad, expr. – expresívny, f. – femininum, gen. – genitív, hes. – heslo, hist. – historický, lit. – literatúra, ľud. – ľudový, m. – maskulínium, men. adj. – menné adjektívum, n. – neutrum, náreč. – nárečie, obv. – obvod, os. men. – osobné meno, p. – pozri, pl. – plurál, pôv. – pôvodný, prenes. – prenesene, príp. – prípona, prípad. – prípadne, resp. – respektíve, rodin. – rodinný, t. j. – to jest, úrad. – úradný, verb. – verbum, zdrob. – zdrobnený, žart. – žartovne.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Označovanie červenej farby (1)

IVETA VALENTOVÁ

Červená farba je farba života, krvi, ale často sa označuje aj za farbu lásky a vášne. V slovníkoch sa červená farba vykladá ako farba ohňa, zrelých malín, vlčieho maku alebo pivónie. V staršom chápaní symbolizovala revolúčnosť (*červené odbory* za prvej republiky, *Červená armáda* v bývalom Sovietskom zväze ap.). Ako symbol života, krvi adjektívum *červený* je súčasťou názvov rôznych medzinárodných organizácií prvej pomoci (*Červený kríž*, *Červený polmesiac*), ale aj zoznamu ohrozených druhov rastlín a živočíchov (*Červená kniha*). Adjektívum *červený* je súčasťou rozličných spisovných lexikalizovaných spojení, napr. *červené vlasy* – ryšavé vlasy; *červené víno* – druh vína; z lekárskej terminológie sú známe výrazy *červené krvinky* – bunky, ktoré obsahujú hemoglobín; z astronómie je známy *červený trpaslík* – chladná hviezda nízkej svietivosti; v ostatných oblastiach sa používajú spojenia *červená soľ* – soľ pre dobytok; *červený kov* – zliatina medi, zinku a cínu; z botaniky napr. *červená repa* – cvikla, repa obyčajná cviklová (*Beta vulgaris conditiva*) a i.

Dvojslovné názvy tohto typu sú časté aj v nárečiach, napr. *červené sorti* (Dolné Orešany) – odrody viniča s hroznom tmavoružovej farby; *červená časla* (Veľčice), *delavára červená* (Veľké Straciny), *delavár červení* (Vajnory), *červení muškátel* (Štefanová), *červená chrupka*, *červení silván*, *červení veltín* (Horné Orešany) – odrody hrozna tmavoružovej farby; *červená polievka* (Nitriansky Hrádok) – zapražená zemiaková polievka; *červená hniloba* (Brestovec) – choroba stromov spôsobená hubou; *červená spala* (Horné Orešany) – choroba viniča; *červeňi oľej* (Dobrá Niva) – kartúnová látka červenej farby; *červení bór* (Ludanice), *červení smrk* (Turá Lúka), *červeňi smrek* (Slovenská Ľupča), *červení smrek* (Torysa) – smrekovec opadavý

(*Larix decidua*); *červená gina* (Záblatie) – dyňa červená (*Citrullus lanatus*); *červenej mak* (Turíčky) – mak vlčí (*Papaver rhocas*); *červení trn* (Sotina) – ihlica trnistá (*Ononis spinosa*); *červeňi dub* (Pukanec) – dub červený (*Quercus rubra*); huby ako *červení kozar* (Dlhá Lúka) – masliak obyčajný (*Suillus luteus*), *červeňi pán* (Králiky) – kozák osikový (*Leccinum aurantia-cum*); *červená mračka* (Dlhá lúka) – mravec červený (*Formica sanguinea*); *červená blcha* (Trakovice) – druh vodného hmyzu, zool. dafnia (*Daphnia*); *červení kňas* (Bošáca) – bzdochá červenonohá (*Pentatoma rufipes*); *červená hrutka* (Bziny, Necpaly), *červení chvojscik* (Remeniny) – žltochvost (*Phoenicurus*); *šervení strakoš* (Vyšná Pokoradz) – hýľ (*Pyrrhula*); *šervení dätel* (Brusník) – d'ateľ veľký (*Dendrocopus major*); *šervená miš* (Rybník) – potkan (*Rattus*) (SSN I, 1994).

V Historickom slovníku slovenského jazyka I (1991) sú doložené spoje-nia *tok czerweny* (HL 17. st.) – krvácanie; *červená nemocz* (RN 17. – 18. st.) – červienka, dyzentéria, choroba, pri ktorej koža dostáva červené sfarbenie; *nátcha červená* (KS 1763) – ruža, nákazlivá kožná choroba; *neštowiczami czerwenimi* (LR3 18. st.) – ovčiami kiahňami; *rubens acetum: cervený ocet* (LD 18. st.) – malinový ocot (*Acetum rubus*); *česky diamant červený* (Trenčín 1646) – polodrahokam český granát, pyrop; *červený florén, červený zlatý* – peniaze; *červený peniaz, červený turák* – medený peniaz; *kapusta červená* (Bánovce nad Bebravou 1683) – kapusta obyčajná hlávková (*Brassica oleracea* v. *Capitala*); *červené ořechy* (VTL 1679) – lieskovce; *swalnyk červený* (HL 17. st.) – hadovník väčší (*Polygonum bistorta*); *betonica: bukowica červená* (TT 1745) – betonika lekárska (*Betonica officinalis*); *wezmi červených hrebyčkuw* (RTA 17. st.) – pestovaný druh rastlín z rodu klinček (*Dianthus*); *wezmi zelerowe wnati, čerbene krasky* (HT 1760) – sedmokrásky obyčajnej (*Bellis perennis*); *cserweny swonček* (LF 1791) – ľubovník bodkovaný (*Hypericum perforatum*); *capsicum annuum: čerbene korenj, turecky peper* (KrN 1795) – paprika ročná (*Capsicum annuum*); *dobramisel (čerbena lebeda)* (Zel 18. st.) – pamajorán obyčajný (*Origanum vulgare*); *trichomans vulgo polytrichum: netyk, čerbeni lomikamen* (NH 18. st.) – slezinník červený (*Asplenium trichomanes*); *zelena (čerbena) žaba* (KoA 17. st.) – druh jedovatej žaby z rodu stromárok (*Dendrobates*); *čerbene mrawce* (PR 18. st.); *tam som počúval hulákanie červeného kardinála* (Orol VI, 1875) – druh exotického vtáka ap.

Veľa je aj prirovnaní s adjektívom *červený*, napr. *červený ako ruža, ako pivónia, ako paprika, ako rak, ako kalina, ako malina, ako oheň, ako krv, ako cvikla* ap. V nárečiach sa vyskytujú aj iné, často expresívnejšie prirovnania, napr. *červení jako morák, jako vivarení rak, jako rozhňevaní kohút* (Bošáca), *červení ani pulák* (Rochovce), *červení jak Turek* (Brestovany), *červení jak plameň* (Brezina); rozhnevanému alebo vzrušenému človeku v Dlhej Lúke povedali, že je *červení jak tus*; v Rakove ten, ktorý sa červenal zahanbením, bol *červení ako paprika*; zdravo vyzerajúca žena či dievčina mohla byť *červená aňi ruža* (Nedožery), *červená jag jablučko* (Markušovce), *červená ja kalina* (Žakarovce). Zaujímavé sú aj frazeologické spojenia *červený kohút (kikiríka) na streche* – (je) požiar; *posadził mu červeného kohúta na dom* (Bošáca) – podpálil mu ho; *rozmnožili sa aňi červené miši* (Mošovce) – veľmi sa rozmnožili; *je jih jak červeních miši* (Dúbravka) – je ich veľmi veľa; *ma červeného kral'a* (Sabinov) – má menštruáciu.

Adjektívum *červený* je súčasťou vlastných mien alebo má spoločný slovný základ napr. s priezviskami: *Červený Kláštor* – obec na východe Slovenska, *Červená rieka* – rieka, ktorá preteká Čínou a Vietnamom, *Červené more* – more, *Červený Kameň* – hrad, *Červená hora* v Krupine (1471) a i., priezviská *Červený, Červeň, Červenák, Červeňák, Červeňan, Červeňanský, Červenčík, Červenko, Červeníč, Červienka* ap.

Adjektívum *červený* je celoslovenské slovo, vyskytovalo sa v starej češtine, ale nachádzame ho aj v iných slovanských jazykoch, napr. po poľsky *czerwony*, po ukrajinsky *červónyj*, po rusky *červonnyj*, po hornolužicky *čerwjeny*, po dolnolužicky *cerwjeny*, po slovinsky *črljen*, po srbsky a chorvátsky *cr(v)ljen*, po bulharsky *červen*.

Pôvod slova *červený* treba hľadať v slovnom zaklade *červ*. Červená farba sa získavala z vysušených samičiek chrobáka červca nopálového (*Cocus carti*). Celoslovenské adjektívum *červený* je *n*-ové prídavné slovo od *červiti*, t. j. „farbiť červcom“. Vytvorilo sa zo staršieho adjektíva *čьрътънь*, keď základné slovo *чьрътъ* zmenilo v praslovančine svoju podobu na *čьръъ* a vytlačilo tvar *чьрътънь*. Ako „červené“ sa najprv označovali pôvodne len načerveno zafarbené tkaniny, ale neskôr všetko, čo malo červenú farbu aj bez zásahu ľudskej ruky (Machek, 1968). Slovný základ *červ* mal okrem významu „červík“ aj význam rozličných chorôb, pretože niektoré červy – parazity, napr. hlísty, spôsobujú zdravotné problémy. Dodnes sa používa frazeologické spojenie

zapit' červíka vo význame „požiť malé množstvo alkoholu ako prevenciu ochorenia, prípadne vyliečiť začínajúce ochorenie“, zväčša sa pod *ochorením* myslí prechladnutie, chrípka, prípadne rôzne virózy. Pravdepodobne chrobáky červce *Coccinea* mohli byť tak nazvané podľa červíkovitého tvaru najskôr larvy, ale aj podľa toho, že sú to predovšetkým škodce, parazity rastlín, teda tiež spôsobujú chorobnosť rastlín a ovocia. Substantívum *červec* sa dodnes používa ako zoologický termín, ale aj všeobecne na označenie druhu škodlivého hmyzu. Vo význame „druh červeného, purpurového farbiva“ sa už nepoužíva, hodnotí sa ako zastaraný výraz rovnako ako význam „látka zafarbená týmto farbivom“, aj keď v minulosti išlo o používaný význam: *žadneho kone neurtkne, at ma (kôň) pod uchem čerweného sukne (!) neb kusek čerwce* (RG 18. st.); *Bůh nas od hrichůw nassich, ktere gsu co čerwec dwakrat barweni, obmil y očistil* (SP 1696).

Z tvaru *чрътъль* vzniklo aj adjektívum *črtný* vo význame „červený, červenkastý“. Zachovalo sa len v historických a súčasných toponymických názvoch, napr.: *Chermen* (1257) – Čermany; *Chrmna* (1360) – Črnné v Lip-tove (Stanislav, 1948).

V dolnotrenčianskom nárečí sa substantivizované adjektívum *červená* používa aj vo význame „močová úplavica“, čo je choroba hovädzieho dobytku, ktorá sa prejavuje močom v krvi. V Gemeri *červená* znamená „druh kartovej hry“: *chlapi sã hrãvali na prádkáh na šervenú* (Brusník).

Okrem prvotného chromatického adjektíva *červený*, označujúceho základnú červenú farbu, existujú aj druhotné chromatické adjektíva, ktoré označujú rozličné odtiene červenej farby alebo sfarbenie dočervena. Vznikli od adjektíva *červený* napr. príponami *-astý*, *-kastý*, *-avý*, *-alý*, *-kavý*, *-istý*, *-učký*: *červenastý*: (kôň) *čerwenasti* (Bardejov 1653), *té druhé jablčka sa také červenasté* (Slovany), *červenastí* (Tvrdošín); *červeňastý*: *a budto šedej, budto žlkavej, budto červeňastej, budto bielej s'ã alebaster barvy sú* (Lipa 3, 1864); *červenkastý*: *kus červeni, to červenkastí* (Dlhá Lúka), *šervenkastí* (Sirk); *červenavý*: *acetum rubens: ocet čerwenavy* (KS 1763), *Pejo je takí červenaví kón* (Brestovany); *červeňavý*: *svoje mihavé, červeňavé svetlo há-dže na nich plameň z komína* (Lipa 3, 1864); *červenkavý*: *taká akási červen-kavá bola tá voda, taká hrdzavá* (Ležiachov), *má peknia šervenkávia lišká* (Ploské); *červenalý*: *rubeus: čerweny, čerwenaly* (KS 1763); *červenistý*: *červenisti* (Bretejovce, Sačurov, Jenkovce); *sviežočervený* alebo *sýtočervený*

odtieň sa expresívne nazýva *červenučký*: *také krásne červenučké už boli té ribezle* (Ležiaciov), *také červenučké lícká má to maličké* (Brestovany).

Druhotné adjektíva sa môžu tvoriť aj predponami alebo súčasne predponami aj príponami: *načervenastý*, *načervenkastý*, *načervenavý*, *načervenalý*, *pričervenelý* (Koncová, 2000). Patria sem aj zložené adjektíva, keď sa adjektívum *červený* využíva na označenie odtieňa určitej farby, napr. *červenofialový* (fialový dočervena), *červenohnedý* (hnedý dočervena), najmä v minulosti a v nárečiach: *červenobiely* (o ružovkastom alebo svetločervenom sfarbení tváre), *červenočierny* (tmavý alebo čierny s odtieňom dočervena), *červenohnedastý* (hnedý s odtieňom dočervena), *červenomramorový* (porfýrový): *porphyreticus*: *červenomramorowy kameň* (KS 1763), *červenorudnatý*, *červenorudovatý* (majúci farbu červenej rudy), *červenoružový* (sýtoružový), *červenoskvelý* (purpurový), *červenosvetlý* (červenomodrý), *červenošarlátový* (purpurovočervený), *červenostrakatý* (o zvierati, ktoré má červené škvrny), *červenobarevný* (ktorý má červenú farbu), *červenozlatý* (žltočervený, hnedohrdzavý), *červenožltý* (žltý s odtieňom dočervena), *červenoboký* (o dobytku s červeným sfarbením na bokoch), *červenovlasý* (majúci červené, ryšavé vlasy), *červenozlatohlavový* (z červeného brokátu), *červenolíci* (majúci červené líca).

Príponou *-ica* sa zase vytvorilo substantívum *červenica*, ktoré kedysi slúžilo aj na označenie červeného vína: z *Jágru dobrej červenice stoja prede mnú sklenice* (ASL 1770). V nárečiach *červenica* nazývajú aj červenolicu alebo červenovlasú ženu: *červenica bola jěj sestra*, *červené vlasická mala* (Zeleneč); *ženu, co ma červene lica abo vlasi, volaju červenica* (Spišský Štvrtok); ale je to aj ryba s názvom *červenica obyčajná* Scardinius erythrophthalmus: *červeňica* (Brodské). V modranskej vinárskej terminológii zase odroda hrozna tmavoružovej farby: *toto sú šeko červenice, sa to počíta medzi červenki, to sú červené hrózni* (Sv. Jur). Červenice sú odroda veľkých okrúhlych slivák červenkastej farby. Červenica je aj názov hlinitej červenkastej pôdy: *u náz je červeňica a treba zaťad' aj dva rázi do jeného mesta* (Žemberovce), *f červenici dobre roste jatelina* (Vaďovce), ale je to aj zastaraný záhorský výraz pre červenú krojovú sukňu. Šervenica alebo šervenica v Gemeri znamená hrdzavočervená voda na močaristej pôde: *spadnú do šervenici* (Slavošovce), *po tíh lúkách to samá šervenica* (Kameňany).

Od slovného základu *červ* v súvislosti s červenou farbou vznikli aj ďalšie slová, napr. slovo *červeň* je názov červeného farbiva alebo sa používa vo význame „červené sfarbenie, červenatosť, rumeň, rumenec“. Je to aj názov jednej zo štyroch farieb v kartách, prípadne pomenovanie samotnej karty. V Česku 6. mesiac roku nazývajú *červen* (7. mesiac *červenec*), a to buď podľa červenatosti v prírode – dozrieva červené ovocie, ako napr. jahody, alebo podľa množstva červíkov, možno práve spomínaných červcov (*Coccinea*), keďže v tomto období vo veľkom parazitujú na rastlinách a ovocí (Machek, 1968). Názov *červen*, *červeň* pre mesiac jún sa v minulosti používal aj u nás: *23. dne czerwna* (Levoča 1569), *junius nazwán gest czerwen*, *že se w něm čerwové plodj* (StN 1785), *około 9. čerwnja* (PR 18. st.), *zomreu dňa 13-ho června 1849* (Slovenskje pohľadi 1851); podobne *červenec* pre júl: *dne dewateho mesyce čerwence* (Ružomberok, 1599), *iulius: čerwene* (KS 1763), *očkowani stromow trwa as do pol čerwence – juliusa* (PR 18. st.), *zomreu r. 1674, dňa 17. červenca* (Slovenskje pohľadi, 1847). Podobne po poľsky je jún *czerwiec*, po ukrajinsky *červeň*. V gemerskom nárečí *šerven* volajú stredovú tmavšiu časť kmeňa stromov: *zdravi strom má velé šerven* (Sirk), *duboví šerven dlúho vitríme aj vo vode* (Roštár). *Červenec* je nielen názov mesiaca, ale aj historický názov niektorých druhov rastlín, napr.: *alcibiadon: cerwene* *neb wolowy gazyk plany* (KS 1763) – hadinec červený (*Echium rubrum*), *calla: čerwene* (KS 1763) – diablík močiarny (*Calla palustris*), *lycopsis: čerwene* (KS 1763) – pŕhlica roľná (*Lycopsis arvensis*). V nárečiach *červenec* volajú aj hubu kozák osikový (*Leccinum aurantiacum*): *zdejší ludia z hribov najlepšie poznaju čerwence* (Hliník nad Hronom) a obyčajne v pluráli odrodu zemiakov červenej farby: *čerwence* (Detva). Odrody zemiakov s červenkastou kožou nazývajú aj *červené krumple* (Trakovice) alebo *komperi červene okruhle a červene dluhe* (Sokol'). *Čerwence* sa volali aj medené peniaze: *čerwence znamená medené peniaze* (Krátka mluvnica 1852).

Červienka (*červenka*, *šervenka*) v zoolologickej terminológii *červienka* obyčajná (*Erithacus rubecula*) je spevavý vtáčik s červenou škvrnou na prsiach, ktorého tak nazývali už odpradávná: *prospewuge czerwénka* (OP 1685), *rubecula: čerwenska* (NP 17. st.). Miestami v stredoslovenských nárečiach *červienkou* volajú aj hýľa (Pyrrhula), vtáčika s červeným bruškom, a žltochvosta (*Phoenicurus*), ktorý mal hrdzavý chvostík. V poľnohospodárskej terminológii *červienkou* označujú druh sliepky s názvom *islandka*, ale v stre-

doslovenských a západoslovenských nárečiach akúkoľvek sliepku s červonohým perím – porovnaj: *chován červienke, l'engerke a takie tarkavie sliiepke* (Pečenice); *červenki sa súce na meso aj vajcia* (Brodzany). V Ivanke pri Dunaji poznajú *červenku* aj ako druh sladkovodnej ryby, odborne nazývanej *červenica* (Scardinius). *Červienka* je aj infekčná choroba ošípaných, ktorá sa prejavuje okrem horúčky sčervenáním kože. Ak sa vzťahuje na ľudí, ide o dyzentériu, prejavujúcu sa hlavne hnačkami: *prassek od čerwienky* (RT 17. st.); *disenteria: čerwenka* (NP 17. st.); *(dobytek) čerwenku dostáva* (ŠKD 1775); *zomrela na červienku* (Staré Hory); *osemnástom bolo mnoho červienki, aj jej mati umrela na ňu* (Návojovce); *prasata su na obrnu chore alebo na črvienku* (Zábiedovo); *na šervianku nám zhinúli dve svine* (Brusník). Pri chorobách ešte chvíľu ostaneme, lebo *červienku* ako neinfekčnú chorobu mohli dostať aj včely, ak prezimovali v nepriaznivých podmienkach: *jenném úli majú čeli červienku* (Trakovice), ale aj hovädzí dobytok, pretože *červienkou* sa nazývala aj močová úplavica: *krava mohla zachoredz na červenku* (Dlhá Lúka). V hontiansko-novohradských nárečiach *červienkou* volali stojatú vodu hrdzavočervenej farby na močaritej pôde: *tam bolej tej močilá aj takie močarinej s takou červenou vodou, rejdzavou, červienkou zme ju zvali* (Lešť). *Červienky* sú v nárečiach rozličné druhy ovocia červenej farby, napr. odroda hrušiek s červenou dužinou: *červienki lebo krvau_ki, to je jedno a to istuo* (Trnovo); *prideň do Huboče kosit, šetko zbožíe pod hruškú zvlčené, červienki otrasené* (Dolná Súča); odroda zimných jabĺk s červenou kožou: *červenki, to take slatke červene japka s tvardu skuru* (Dlhá Lúka); alebo odroda sliviek: *červenki boli prvé, potom boli žbluňe* (Nitriansky Hrádok). V geologickej terminológii *červienka permská* je druh horniny.

Pridávaním rôznych iných prípon takto vzniká množstvo ďalších substantív, ako napr. *červenáčik, červenačka, červenák, červeniak, červenárik, červenik, červenovka*, ktoré zväčša tvoria synonymá pre niektoré už spomínané výrazy predovšetkým z oblasti zoolologickej a botanickej spisovnej, historickej či nárečovej terminológie. Podobne aj pri zložených slovách hlavne v nárečiach z oblasti názvov vtákov: *červenohlávk, červenohrudka, červenochvost i červenochvostik*, ale aj názvy niektorých druhov rýb: *červenoočka, červenerica*, prípadne sorta viniča: *červenospiciak*. Z historickej lekárskej terminológie je známy *červenotok* (krvácanie).

Pomnožné substantívum *červánky* vo význame „ranné alebo večerné zore“ je staročeské slovo, u nás je známe len ako básnický výraz, použil ho napr. P. O. Hviezdoslav: *červánky, hasníce už pochodne*, alebo v 19. storočí ako knižné slovo: *pri čerwánkoch slnka, horský datel' vyhľadáva hladké steny skál* (Orol VI, 1875).

Kto sa hanbí, ten sa pyri, alebo *sa červená* či *červenie sa*: *twar geg se čerwenala gako ruže* (MS 1758); *Adam Bešeňovský sa i červeňal, i bladol* (Lipa 1, 1860); *Hana sa voždi červeňala, keď hu učiteľ' vivolau* (Ležiacov); *ša se tak šervenéjš?* (Slavošovce); *zatál_e dobre, dokál sa d'evča červeňá* (Lapáš). Celoslovenské zvrtné slovesá *červenat' sa* a *červeniet' sa* majú význam aj „javít' sa červeným“: *leskom mesiaca červenajú sa tabule okien* (Sokol VII, 1868), *pánbohóu chlebič sa len tak červeňeu* (Podkonice), *ak se šerveněju tia šerešne!* (Rochovce). Nedokonavé sloveso *červeniet' sa* vo význame „stávať sa červeným“ je nezvrtné. V minulosti a v nárečiach sa ako nezvrtné používa nielen sloveso *červeniet'*, ale aj *červenat'*: *gablika granatowe čerwenagu* (PR 18. st.); *taka žara ukrutna bola, eš ta voda o_teho červeňela* (Námestovo); *režné kliki červenali* (Brestovany); takisto vo význame „dostávať červené sfarbenie, stavať sa červeným“, ale aj vo význame „farbiť, sfarbovať na červeno“: *purpurissimum: bárwa, liciadlo, s ktery m seba ženi ljčá, mascá, čerwenagú* (KS 1763). V tomto význame sa používalo aj sloveso *červenit'*: *gak se dluh od neho pita, twar swogu čerweňi* (GV 1755) – očervenie; *minio: na čerweno bárwjm, čerwenjm; na ssarlát čerwenjm* (KS 1763). Zvrtné sloveso *červenit' sa* má význam „sfarbovať sa dočervena, javiť sa červeným“: *nebo se čerwený* (SIK 1766-80); *hnew, w tem se twár zeleňi a čerweňi* (BN 1790).

LITERATÚRA A PRAMENE

BLAŽEK, L. – KUČERA, M. – SUCHÁR, A.: Atlas drog. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1957. 464 s.

FERIANC, Oskár a kol.: Slovenské mená hmyzu. Bratislava: Veda 1975. 308 s.

Historická a nárečová kartotéka Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV.

Historický slovník slovenského jazyka. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda. 1. zv. A – J. 1991. 536 s.; 4. zv. P (pohrať sa – pytlovať). 1995. 583 s.; V. zv. R (rab) – Š (švrkotat'). 2000. 692 s.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária – MANÍKOVÁ, Zuzana: Slovník cudzích slov. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1990. 944 s.

KONCOVÁ, Monika: Lexikálno-kreatívny obraz zachytávajúci zmyslami zaznamenávané kvality. Bratislava 2000, dizertačná práca.

Krátky slovník slovenského jazyka. 3. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava: Veda 1997. 944 s.

MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1968. 868 s.

Malá slovenská encyklopédia Beliana. Red. A. Procikova a kol. Bratislava: Encyklopedický ústav SAV – Goldpress Publishers 1993. 822 s.

Slovník slovenského jazyka. I. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959.

Slovník slovenských nárečí. I. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994. 936 s.

STANISLAV, Ján: Slovenský juh v stredoveku. II. diel. Martin: Matica slovenská 1948. 673 s.

Synonymický slovník slovenského jazyka. Red. M. Pisárčiková. Bratislava: Veda 2004. 998 s.

ŠKULTÉTY, Ján: Kapitoly z chromatickej terminológie slovenčiny a románskych jazykov. Bratislava: Univerzita Komenského 1979. 144 s.

SKRATKY

ASL – Antológia staršej slovenskej literatúry. Red. J. Mišianik. Bratislava: Veda 1964. 872 s.

ASL – ADAMIŠ, P.: (Slovník latinsko-slovenský.) 1740. 117 s. Rkp. v LAMS v Martine, sign. MJ 711.

BN – BAJZA, J. I.: Kresťanského katolíckého náboženstvá, ktoré lidu swému wıkládal a pre wsobecný prospech widal Josep Ignat Bajza, farár dolno-dubovský. Trnava: W. Gelinek 1789 – 1796. I. O Wire 14, 710 s. II. O nádegi. 4, 178 s. III-ho Lásku obsahujícího dílu částka I-á. O d'esaterém boském a paterém cirkwe prikázání. 6, 524 s. III-ho Lásku obsahujícího d'ílu částka II-há. O zlém a dobrém mrawném anebž o hríchách, čnostách a dobrích kresťanských skutkách. 6, 770 s. IV. O swátost'ách a wszech weregních cirkewních poswatoobíčagoch (ceremoniách). 8, 797 s.

GV – GAVLOVIČ, H.: Walaska sskola mrawuw stodola. Pruské 1755. 757 s. Rkp. v LAMS v Martine, sign. B 89.

HL – (Herbár liptovský.) 17. st. 335 s. Rkp. v MTAK v Budapešti, sign. K 59.

HT – HELL, J. G.: Trifolium sanitatis medicum aneb o zdrawj zpráwa lekarska zepsana od Izraelity gedneho hogiti nemocy se snažugicyho. D. Kubín 1760. 161 s. Rkp. v LAMS v Martine, ev. č. 1774.

KoA – KOMENSKÝ, J. A.: Janua linguae latinae reserata aurea. 17. st. (Slovenský preklad anonym.) Rkp. v knižnici bývalého Kežmarského lýcea.

KrN – KRALOWANSZKY, A.: Natvralis historiae compendivm. Levoča: M. Podhoranszki 1795. 7, 311, 5 s.

KS – (Kamaldulský slovník.) Syllabus dictionarij latino-slavonicus... cum brevi quoque methodo parvulorum, rite videlicet: scribendi, formandi et pronunciandi nonnullas voces in Orthographo Slavonico Idiomate, quod exemplis deducitur. 1763. 948 s. Rkp. v UK v Budapešti, sign. H 64.

LD – LATSNY, A.: Dictionarium cognationem seu convenientiam lingvarum: Hungaricae et Slavicae exhibens pro nationalibus scholis Slavonicis adornatum. 1767 – 1797. (18. st.) 358 s. Rkp. v UK v Budapešti, sign. H 10.

LF – LUMINTZER, S.: Flora Poseniensis exhibens platans circa Posenivm sponte crescentes secvdm systema sexvale Linneanvm dígestas. Lipsko: S. L. Crusius 1791. 8, 557 s.

LR3 – (Lekárske, kozmetické a zverolekárske rady.) 18. st. 48 s. Rkp. v SNM v Martine, sign. 471/491.

MS – MOKOŠ, D.: Sermones pro festo B. Virginis Mariae Immaculatae. 1749. 142 s. Rkp. v OsZK v Budapešti, sign. Quart. Slav. 66. – Sermonespanegyrico-morales. 1758. 566 s. Rkp. v súkr. vlastníctve.

NB – Nebeský budiček dusse krestianské. W mrárotách hrjchů hluboce spěgjcý hrjssnjky budj, njch k powstánj ge wzbuzuge následugjcými modlitbami. Trnava: Univ. tlač. 1743. 20, 166, 2 s.

NH – Nomina herbarum occurentium in Matthiolo lingua triplici. 18. st. 16 s. Rkp. v LAMS v Martine, bez sign.

NP – Nomenclator pružinský. 17. st. 35 s. Rkp. v LAMS v Martine, sifn. J 222.

OP – KOMENSKÝ, J. A.: Orbis sensualium pictus quadrilinguis. Hoc est omnium fundamentalium in mundo rerum et in vita actionum, pictura et nomenclaura Latina, Germanica, Hungarica et Bohemica. Levoča: S. Brewer 1685. 27, 313, 132 s. – Orbis sensualium scriptus. Svet widedlni psany Jorius Darula, bonus homo Comitatis Turociensis. Levoča 1739. 152 s. Rkp. v LAMS v Martine, sign. MI 691.

PR – (Poznámky a rady hygienické, prírodopisné, meteorologické, ekonomické.) 18. st. 325 s. Rkp. v SNM v Martine, sign. 491/592.

RG – (Receptár gemerský.) 18. st. 124 s. Rkp. v súkr. vlastníctve.

RN – (Receptár nitriansky.) 17. – 18. st. 86 s. Rkp. v ŠOBA v Nitre, fond Szilvay IV.

RT – (Receptár turčiansky.) 17. st. 226 s. Rkp. v LAMS v Martine, sign. J 181/2.

RTA – (Receptár turčiansky.) 17. st. 230 s. Rkp. v LAMS v Martine, sign. J 572.

SIK – (Slovenské kázne.) 1766–1780. 149 s. Rkp. v súkr. vlastníctve.

SP – Sprawa o krestianské powinnostj, co totiž každý člowek ma oddati Bohu, bližnimu a sobe samemu, chceli negen gmenem sluti, ale y skutkem opravdiwym krestianem byti. 1696. 623 s. Rkp. v OSzK v Budapešti, sign. Quart. Slav. 59.

StN – Staré nowiny liternjho vměnj. Red. O. Plachý. Banská Bystrica: J. J. Tumler 1785/1786. 741, 10 s.

ŠkD – SSKOPOLA, J.: Chwályhodný spjs o důlu, nakaženj a rozdilných nemocách rožnjho domácýho dobytky. Trnava, Univ. tlač. 1775. 108 s. – Rkp. cenzorského exemplára v UK v Budapešti. 88 s., sign. D 55.

TT – TORKOS, J.: Taxa pharmaceutica Posoniensis cum instructionibus pharmacopoeorum, chirurgorum et obstetricum speciali mandato excelsi consilii regii locumtenentialis Hungarici asumpta. Bratislava: M. M. Royer 1745. 6, 98 s.

VTL – Vocabularium trium lingvarum. Vokabular w nowě sprawný a rozssjřený. Žilina: E. Dádan 1679. 37 s.

Zel – Zelinkár wikladagjcy nakráce wlastnosti a moc zelyn w nemocech obidwogeho ludského pokolenj s pridánjm domovneg apatečky. 18. st. 223 s. Rkp. v SNM v Martine, č. 47.

ROZLIČNOSTI

Hviezdička prpoce do pece ...

U Ivana Kadlečika, spisovateľa, organistu a zároveň skvelého esejistu, sme našli v jeho predvianočnej úvahe na internete (2001) takúto lyrickú pesničku:

*Len jednej z nich sa ráči byť dnes na pekáči,
inak všetky husi snád' padli do záhrad.
Na stromoch sa belie rozkvitnuté perie,
iba na pupáky padá čierny mak.
Tmavá noc sa blíži, len hviezdička v chyži
prpoce do pece, že prišli Vianoce.*

Sú to majstrovsky vymiešané veršičky navodzujúce sviatočno-vianočnú atmosféru, ktoré majster slova Ivan Kadlečík aj komentuje, naznačujúc, ako z tých rýmov, kontrastov a výrazov vznikla matéria ľahká sťa páper. Nás v tomto kontexte nemohlo nezaujať najmä slovo *prpotat'*, o ktorom sám autor hovorí, že ho nenašiel v slovníku, že nik nevie, čo to znamená, a predsa „je to pravda vystihujúca zrakovú i sluchovú podstatu živého ohňa“.

Naozaj je to tak, v tomto má náš poet pravdu. Sloveso *prpotat'* neuvádza ani Slovník slovenského jazyka, akokoľvek je podrobný, a nezaznamenáva ho ani nijaký iný slovník. Aká škoda, že nemáme ešte dokončený Slovník slovenských nárečí, situáciu by sme videli z väčšieho nadhľadu.

A čo hovorí archív dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, archív, na základe ktorého vznikli prvé dva zväzky Slovníka slovenských nárečí a ktorý je pripravený poslúžiť ďalším zväzkom tohto tímového diela? Uchováva tento výraz, nájdeme ho na jeho kartotečných lístkoch? Nájdeme. Z Prosného máme príklad *Kaša už prpoce*, ktorý je blízky tomu, ako sloveso *prpotat'* použil náš poet. (Nie je dôležité, že explora

trochu nešikovne sloveso *prpotat'* v tomto kontexte vyložil ako „silno varit“.) Je to onomatopoické sloveso, ibaže kým v prvom prípade „hovori“, praská a praskoce oheň, v druhom pukoce, frfoce a lupká kaša.

Archív však ukazuje, že sloveso *prpotat'* sa vyskytuje aj v iných významoch, než v akom ho použil Ivan Kadlečík. Prenesene ide o to, čo explóratör vyložil ako „veľa zbytočne hovoriť“. Príklady, ktoré sú k dispozícii, sú takisto najmä z Prosného, resp. z okolia Považskej Bystrice: *Čo toľko prpoceš?* (Prosné). – *Prpoceš, prpoceš a aňi svatí ti ňerrozumie* (Papradov). – *Čo to prpoceš? Ňeprpoc!* (Považská Bystrica). Doložené sú aj odvodeniny: *Zas idze tá prpotačka, cixo!* (Prosné, Považská Bystrica).

Možno ani nie je dôležité, či výraz, ktorý Ivan Kadlečík použil vo svojej básni ako prostriedok dotvárajúci náladu, má alebo nemá svoj denotát. V každom prípade máme však pred sebou názornú slovotvorbu potvrdenú životom.

Slavomír Ondrejovič

O slove ikona

Slovo *ikona* sa v prvom zväzku Slovníka slovenského jazyka (1959) vysvetľuje ako „obraz Krista alebo svätých v pravoslávnom cirkevnom umení“. Ako ukážeme ďalej, táto definícia nie je dostačujúca ani pokiaľ ide o výklad, ani preto, že z dnešného pohľadu je toto slovo polysémantické, čo, samozrejme, v čase koncipovania SSJ nebolo aktuálne. Z historického hľadiska tu je zaujímavá skutočnosť, že v sémantizácii sa uvádza iba pravoslávne cirkevné umenie. Gréckokatolícka cirkev, v ktorej sa takisto používajú ikony, bola v spomínanom období úradne zakázaná. V teologicky ladených textoch sa aj prvá časť výkladu podľa tohto slovníka rozširuje tak, že pri ikone ide o obraz Krista, Bohorodičky, anjelov a svätých (porov. Pavlovič, J.: Slovo a ikona. Košice: Pont 2004, s. 5). Ako vidieť, typológia ikony sa opiera o typológiu a hierarchizáciu náboženských bytostí. Navyše sa niekedy hovorí aj o ikone Trojice, ktorá je známa najmä v Rusku, ale tá sa vo východnej cirkvi nepokladá za systémovú, lebo tento motív sa pokladá za latinizmus. Ak sa teda spomína, zaraďuje sa do prvej kategórie – k zobrazeniu Krista.

Vo štvrtom vydaní Krátkeho slovníka slovenského jazyka sa (2003, s. 209) slovo *ikona* vysvetľuje ako „posvätný obraz maľovaný na drevenej al. kovovej tabuli (vo vých. cirkvách), ktorý má pôvod v byzantskom ume- ní“. Trocha obšírnejší je výklad slova *ikona* v Slovníku cudzích slov od V. Petráčkovej, I. Krausa a kolektívu, ktorý preložili Ľ. Balážová a kol. a ktorý v prvom slovenskom vydaní vyšiel v roku 1997. Tu sa na s. 388 slovo *ikona* vysvetľuje takto: „(v byzantskom al. východoslovan. umení) väčšinou pre- nosný obraz Krista al. svätých maľovaný enkaustikou, neskôr temperami, obyčajne na drevenej al. kovovej doske“. So zreteľom na to, že slovo *iko- na* nie je dnes len čisto náboženský a cirkevný termín, ale je aj termínom v oblasti architektúry a výtvarného umenia, treba uviesť niekoľko vecných poznámok. Ikona je skutočne maľbou na drevenej doske, ktorá býva potiah- nutá plátnom, natretá šepsom (špeciálnym náterom) a prírodným olejom. Ako podkladová maľba sa často používa zlátenie; keďže zlato je kov, možno v istom zmysle pripustiť, že je to maľba na kove. Ťažko si však predstaviť maľbu enkaustikou (maliarskou technikou využívajúcou farby rozpustené v roztopenom vosku) alebo temperami na kovovej doske. Takáto maľba by sa veľmi skoro zničila, ba temperou riediteľnou vodou by sa pravdepodobne na kove nikdy ani neuskutočnila. Zlaté plátky sa na drevenej doske ukla- dajú iba na plôšky pozadia, na ktorých nebude farebná maľba. Jestvujú aj *kovové ikony* alebo skôr *ikonky*, ktoré sa zvyčajne odlievajú a ich povrch je poloreliéfový. Aj do nich sa maľuje, nie však spomínanými technikami, ale emailom. Za ikony sa pokladajú aj poloreliéfy v slonovine. Zaujímavé je, že ikonami sa nepomenúvajú freskové maľby ani výšivky alebo maľby na tkaninách (napr. zástavy), hoci sa na nich zobrazujú typické ikonografické motívy. Fresková maľba sa zvyčajne nazýva *stenopis* (J. Pavlovič, tamže, s. 26). Ako vidieť, ani jeden z výkladov slova *ikona* ako náboženského obrazu a zároveň bohoslužobného predmetu z vecnej stránky nie je úplne vyhovu- júci. V spomínanom Slovníku cudzích slov je poznámka o pôvode tohto slo- va. Uvádza sa v ňom, že slovo je z gréčtiny. Je pravda, že dnešné slovenské slovo *ikona* má v etymologickom zmysle pôvod v gréckom slove *eikon*, toto slovo však prešlo do slovanských jazykov prostredníctvom staroslovienči- ny, resp. cirkevnej slovančiny. Čiže do slovenčiny neprešlo priamo z gréč- tiny, ale bolo sprostredkované uvedenými jazykmi, najpravdepodobnejšie cirkevnou slovančinou.

Pri slove *ikona* v súčasnej slovenčine však zaznamenávame aj ďalšie dva celkom nové, ale aj celkom odlišné významy. Slovo *ikona* sa vo význame „grafický prvok v operačnom systéme“ používa v oblasti informatiky. Tu sa však niekedy uplatňuje aj zdobnená podoba *ikonka*. Okrem toho v odbornom jazyku je známa podoba *ikon*, ktorá má význam „ikonický znak“.

V publicistike rozmanitého typu sa so slovom *ikona* stretáme v trocha iných súvislostiach. Slovom *ikona* sa pomenúva nejaká populárna speváčka alebo spevák, herečka alebo herec, politička alebo politik atď. Tieto osoby sa takto uvádzajú ako významné či kultové osobnosti, ktoré by mohli iným slúžiť ako model výnimočnosti v danej oblasti. Slovo *ikona* sa v tejto súvislosti vyskytuje v spojeniach typu *módna ikona*, *pop ikona*, *ikona dirigentského umenia*, *ikona 20. storočia* atď. Toto posledné spojenie sme si všimli v rozhlasovom vysielaní, v ktorom bol takto pomenovaný Adolf Hitler. Vo väčšine prípadov ide o pozitívne hodnotenie hovoriaceho, ale ako vidieť, slovo *ikona* môže odkazovať iba na výraznosť, význačné postavenie danej osoby, a to aj takej, ktorá sa vo všeobecnosti hodnotí negatívne. Rozmanité spojenia, v ktorých sa slovo *ikona* v tomto treťom význame vyskytuje, pravdepodobne vykážu aj viaceré významové odtienky. Možno sa nazdávať, že tento tretí význam slova *ikona* sa u nás udomácnil prostredníctvom angličtiny alebo nemčiny. Isté je, že v ostatnom desaťročí sa v slovenských textoch vyskytuje čoraz častejšie. (Nedávno sme si toto slovo všimli aj v titulku *Módna ikona alebo strašidlo?* v bulvárnej tlači.) V našom príspevku sme chceli na tento nový význam iba upozorniť. Dôkladnejší výklad tohto významu treba doložiť širšie koncipovanou excerpciou a spracovať ho v konkrétnej slovníkárskej koncepcii.

Na záver pripomíname, že prakticky všetky tri významy slova *ikona* sa do súčasnej slovenčiny dostali rozdielnymi jazykovými a kultúrnymi cestami, ale aj v rozdielnom čase.

Peter Kosmály

SPRÁVY A POSUDKY

Pozdravný list jubilatke Márii Pisárčikovej

*Ubudlo dní. Už klesá
šíp blúznivého letu.
Už z ľahkých stebiel vrások
si roky hniezdo pletú.*

M. Rúfus

Milá a vážená priateľka,
pri nedávnom dopoludňajšom nedeľnom stretnutí na Hlavnom námestí (vídame sa tam dosť často) sme v rozhovore o každodenných témach mimovoľne odbočili do oblasti jazyka a jazykovedy. Nečudo, veď táto oblasť nás spája už mnohé roky ako kolegov (niekdajších) a priateľov (niekdajších aj terajších). Pokúšali sme sa rozpamätať na termín pomenúvajúci vnútroslvnú antonymiu, teda schopnosť slova niest' protikladné významy. Príklad na tento jav – frazeologizmus *držať sa niekoho ako pes ježa* – nám naskočil ihneď, pomenovanie javu nie a nie. Píšem Ti preto, lebo v Encyklopédii jazykovedy som na strane 28 zistil, že termín, na ktorý som sa nevedel rozpamätať – nech je ospravedlnením vek, v ktorom sa už rozpamätúva ťažšie –, je enantiosémia. Pokladal som za potrebné napísať Ti to.

Priznám sa však úprimne, že píšem aj z iných pohnútok, vlastne predovšetkým z tých iných. Oznámenie o nájdení termínu je iba (ne)šikovná zámienka napísať tento list. Pri listovaní v encyklopédii mi pohľad mimovoľne zavadil o stranu 320, kde je heslo či medailónik *Mária Pisárčiková, PhD.* a pri ňom dátum 23. 1. 1937. Dátum bol pre mňa výzvou urobiť akúsi virtuálnu rekognoskáciu priestoru, v ktorom sa rozvíjala Tvoja odborná činnosť a do ktorého si rozprestrela svoje publikačné úsilie. Pri vzácnom životnom jubileu, ktorého sa dožívaš, je to vlastne nepísané pravidlo, con-

ditio sine qua non, ako hovoria najstarší členovia nášho jazykovedného spoločenstva.

Pokúsim sa, vzácna priateľka, aspoň byť očku rozvinúť lakonické konštatovanie v encyklopédii, že si sa venovala lexikografii, lexikológii a praktickým otázkam jazykovej kultúry.

Výsledkom záujmu o lexikografiu je spoluautorská účasť na všetkých slovníkoch, ktoré sa v druhej polovici minulého storočia pripravili v Jazykovednom ústave E. Štúra SAV. Je to šesťzväzkový *Slovník slovenského jazyka*, *Česko-slovenský slovník*, *Krátky slovník slovenského jazyka* a *Malý synonymický slovník*. Uvádza ich aj encyklopédia, pričom o krátkom slovníku treba povedať, že si aj článkou hlavnej redakcie. Po vydaní encyklopédie vyšiel z Tvojej lexikografickej dielne obsažný *Synonymický slovník slovenčiny* (obsažný v porovnaní s Malým synonymickým slovníkom) a aj na ňom si podpísaná ako hlavná redaktorka. V praxi to znamená mať povinnosť a prevziať zodpovednosť s konečnou platnosťou rozhodnúť, ktoré slovo bude dominantou synonymického radu a aké bude poradie členov synonymického radu s prihliadnutím na mieru synonymickosti.

Koncipovaniu hesiel do jednotlivých slovníkov predchádzala teoretická príprava písaním štúdií na témy bezprostredne súvisiace s potrebami slovníkov. Ty si veľa pozornosti venovala štúdiu synonymie, čo sa napokon zreteľne premietlo do spomínaných synonymických slovníkov. Ide v nich – v tých štúdiách – napr. o hĺbkový prieskum synonymických radov ako oporného bodu lexikálnej synonymie, o synonymické vzťahy pri ustálených spojeniach ap. No ide aj o štúdie a články o koncepcii slovníkov, na ktorých si uvedená ako hlavná redaktorka. Keď som všetko zrátal, sprobúval som nájsť výstižný atribút, ktorým by som označil Tvoje zásluhy o slovníkové diela, no nenašiel som nič iné ako to, čo už dávno vynašiel niekto iný: pilier. Právom Ti patrí titul oporný pilier slovenskej lexikografie minulého storočia.

Ani v druhej pracovnozaujmovej oblasti si nehrala druhé husle. Skôr naopak. Ak zostanem na pôde použitého frazeologizmu, vychodí to tak, že si vlastne bola prvou huslistkou. Potvrďuje to záľaha jazykovonápravných príspevkov a poznámok v jazykových rubrikách novín, v časopisoch *Kultúra slova* a *Slovenská reč*, no najmä vyše dvadsaťročná odborná gescia rozhlasovej jazykovej poradne. Publikovala si tam nielen vlastné príspevky, ale redigovala aj príspevky iných autorov. Tvojím pričinením sa rubri-

ka osviežila živým dialógom medzi poslucháčom a jazykovedcom a tento spôsob propagácie spisovného jazyka pretrváva v rozhlase dodnes. Tvojou zásluhou vyšiel výber rozhlasových príspevkov v skrátenej verzii s názvom *Jazyková poradňa odpovedá*. Keby sa všetky dali dokopy, bola by z nich niekoľkostostranová knižka. Ako vidíš, aj tu som urobil istú súvahu. Je z nej čitateľné, že ide o záslužnú a úctyhodnú robotu.

Treba aspoň úchytkom zaznamenať, že z lexikologicko-lexikografických a jazykovoporadenských hlbín si občas zaveslovala aj do iných vôd. Svedčia o tom články o jazykovom majstrovstve Mila Urbana, o nárečovej lexike v Tinákovom diele Žitava a svedkom sú aj nezištné konzultačné služby poľským slovakistkám, ktoré boli na stáži v Bratislave, a živé kontakty so Slováckmi slovakistami v Juhoslávii.

K povedanému už neviem dodať nič, hoci viem, že som nepovedal všetko. Keďže píšem list, ktorý trúfalo pokladám za laudáciu na Tvoje vzácne životné jubileum, zakončím ho blahoželaním: Nech Ťa nebesá obdarujú dobrým zdravím a dlhým životom, aby si sa mohla tešiť z toho, čo si urobila v slovenskej jazykovede, no najmä zo svojich drahých. Želám Ti, aby si z daktorého vnúčaťa, ktoré zahŕňaš dobrodením, aké je schopná poskytnúť iba staromamovská láska vyčarúvajúca pre vnúčaťká z každého dňa nedeľu, vychovala pre slovenskú jazykovedu hviezdu s porovnateľne vysokou magnitúdou. Mnoga ljeta, milá Marienka!

Ivan Masár

Na sedemdesiatku Štefana Liptáka

Ani sa veriť nechce: medzi tých členov našej jazykovednej obce, ktorí v tomto kalendárnom roku rozšíria rady jej sedemdesiatnikov, ako jeden z prvých (23. januára) sa zaradil donedávna dlhoročný pracovník Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, potom Slavistického kabinetu (dnes Slavistického ústavu Jána Stanislava) SAV v Bratislave a v súčasnosti hosťujúci docent na Filozofickej fakulte Katolíckej univerzity v Ružomberku PhDr. Štefan Lipták, CSc. Svojho významného životného jubilea sa tento náš popredný dialektológ dožil v relatívne dobrom zdraví a uprostred rôznorodej jazykovednej,

pedagogickej aj organizačnej práce. Táto vzácna príležitosť je, prirodzene, dostatočným dôvodom na úprimnú gratuláciu a zároveň aj na ocenenie jeho záslužnej práce. V nadväznosti na náš príspevok uverejnený v našom časopise pred desiatimi rokmi (Kultúra slova, 1997, roč. 31, č. 1, s. 34 – 37), obsahujúci podrobnejšie údaje o jeho dovtedajších životných zastávkach aj o dosiahnutých výsledkoch jazykovednej a inej práce, pri tejto príležitosti spomenieme najmä tie jeho činnosti, ktorým sa venoval v ostatnom desaťročí.

V porovnaní s predchádzajúcimi rokmi sa toto ostatné obdobie života a práce nášho jubilanta vyznačuje určitými novými prvkami. K predtým jednoznačne dominujúcej práci na poli sústredeného výskumu našich (v jeho prípade najmä východoslovenských a z nich predovšetkým tých na samom východnom okraji slovenského jazykového územia – sotáckych, užských a zemplínskych) nárečí pribudlo mu totiž aj pôsobenie za katedrou, teda pri výchove a vzdelávaní našej mladej generácie. Pritom aj v jeho samotnej vedeckovýskumnej práci nastala v tomto období značná zmena – jej predchádzajúci takmer čisto slovakistický charakter nadobudol širší, slavistický rozmer a význam. Zároveň sa Štefan Lipták naďalej venoval aj témam, ktoré patrili do širšieho rámca jeho činností už v predchádzajúcom období.

Pedagogické pôsobenie Štefana Liptáka (od roku 1995, zo začiatku vo funkcii odborného asistenta, neskôr hosťujúceho docenta) je zviazané s Katedrou slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity (pôvodne Pedagogického inštitútu sv. Ondreja Trnavskej univerzity, v rokoch 1997 – 2000 Katecheticko-pedagogickej fakulty sv. Ondreja Žilinskej univerzity) v Ružomberku. Spočíva v zabezpečovaní výučby (prednášok, seminárov, vedení seminárnych a diplomových prác a i.) historických slovakistických disciplín (vývin slovenského jazyka, dialektológia, dejiny spisovnej slovenčiny) pre budúcich učiteľov. Toto rozšírenie záberu pracovných aktivít nášho jubilanta nepochybne znamená nielen isté spretrenie a spríjemnenie jeho náročnej práce dialektológa, ale zároveň poskytuje mu aj možnosť účinne zužitkovať bohaté praktické skúsenosti z mnohoročných terénnych nárečových výskumov u nás doma aj za hranicami našej vlasti v príprave a výchove nových adeptov pre túto prácu. Samozrejme, odborná zdatnosť a osobnostné kvality Štefana Liptáka sú zárukou, že uvedená fakulta a jej katedra majú v ňom pri plnení náročných výchovno-vzdelávacích úloh výraznú oporu.

Spomínaným výrazným novým prvkom v práci Štefana Liptáka na poli výskumu našich nárečí je najmä to, že sa mu tento výskum podarilo rozšíriť aj za hranice našej republiky – konkrétne smerom na východ, na Zakarpatskú Ukrajinu. Aj v tejto časti Európy totiž žijú tisícky našich krajanov, o ktorých – na rozdiel napríklad od tých v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku, Chorvátsku či Rakúsku – sa však u nás donedávna takmer nič nevedelo. Štefan Lipták sa aktívne podieľal na príprave grantovej úlohy *Slováci na Zakarpatskej Ukrajine a slovensko-ukrajinské pomedzie* zameranej na výskum dejín, ľudovej kultúry a jazyka týchto našich krajanov (koordinovanej na jeho novom pracovisku – v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV) a ako jej vedúci rozhodujúcim spôsobom prispel k plneniu jej zámerov v oblasti nárečového výskumu. Spracovaním výsledkov tohto výskumu a ich publikovaním v odborných časopisoch a zborníkoch (pozri súpis jeho prác v 1. tohtoročnom čísle Slovenskej reči), na vedeckých konferenciách a sympóziách u nás aj v zahraničí (vrátane slavistických zjazdov v Krakove a Ľubl'ane) sa výrazne zaslúžil o to, že širšia jazykovedná slovakistická aj slavistická verejnosť má dnes už konkrétnu predstavu o pôvode, vývine, dnešnom charaktere, členení a územnom rozšírení slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajine.

Kontinuitne sa Štefan Lipták v oblasti výskumnej činnosti naďalej venoval otázkam vývinu a súčasnej podoby jazykovej situácie na západoslovansko-východoslovanskom jazykovom pomedzí, pričom všetky príspevky o nich publikoval v zahraničí (Lublin, Moskva, Užhorod), v menšej miere aj príprave druhého zväzku *Slovníka slovenských nárečí* (2006). Pokračoval aj v popularizácii výsledkov jazykovedného bádania (osobitne najmä prác Ferdinanda Buffu) a v pripomínaní jubileí popredných predstaviteľov jazykovedy u nás doma (F. Buffa, J. Ružička, J. Doruľa a i.) aj v zahraničí (L. N. Smirnov, N. J. Dzendzelivska).

Z oblasti rôznych iných aktivít Štefana Liptáka v ostatnom desaťročí sa žiada spomenúť, že sa naďalej aktívne podieľal na činnosti Jazykového odboru Matice slovenskej (do roku 2004 ako tajomník a odvtedy ako člen jeho výboru, zároveň aj prednáškami a besedami na podujatiach matičných miestnych odborov a pedagogických inštitúcií) a že od roku 2005 je členom vedeckej rady Kriminalistického a expertízneho ústavu Policajného zboru v Bratislave, kde ako expert pomáha riešiť aktuálne problémy jazykovej komunikácie v tejto inštitúcii.

Nemožno zabudnúť ani na na aktivity jubilanta v Jazykovom odbore Matice slovenskej, kde pôsobil ako tajomník výboru v rokoch 1992 – 2004. V tejto súvislosti Matica slovenská v Martine udelila v januári 2007 S. Liptákovi medailu Andreja Hlinku a Martina Rázusa za zásluhy a dlhoročnú prácu pri napĺňaní programu Matice slovenskej pri príležitosti jeho životného jubilea.

V mene širokého okruhu kolegov, spolupracovníkov a priateľov želáme Štefanovi Liptákovi k jeho jubileu do ďalšieho života ešte veľa rokov dobrého zdravia, rodinnú pohodu, optimizmus a nevysychajúci prameň tvorivých síl, aby stačil úspešne zavŕšiť všetky svoje tvorivé zámery a predsavzatia na poli vedeckej, pedagogickej, organizačnej aj matičnej činnosti.

Ad multos annos!

Ladislav Bartko

Monografia o básnickom diele Janka Jesenského

[GÁFRIK, Michal: Básnik Janko Jesenský. Bratislava: Slovenský spisovateľ 2006. 183 s.]

V povedomí verejnosti zaujímajúcej sa o slovenskú kultúru a v jej rámci aj o slovenskú literatúru spisovateľ a oficiálne prvý národný umelec Janko Jesenský žije predovšetkým ako autor románu *Demokrati* a krátkych próz s názvom *Malomestské rozprávky*, ktoré kedysi boli povinným čítaním študujúcej mládeže. Viaceré boli spracované filmovo, čo prispelo k poznávaniu a popularite inšpirátora scenárovej predlohy. Jesenský je však aj autor pozoruhodného básnického diela, ba aj prekladov umeleckej literatúry. O tento druh jeho tvorby sa zaujíma zúžený okruh priaznivcov a obdivovateľov slovesného umenia – poézia sa totiž číta oveľa menej ako próza.

Básnickým dielom J. Jesenského sa zaoberali viacerí literárni vedci, komplexne ho však monograficky predstavil iba M. Gáfrik. V monografii, o ktorej je táto správa, sa autor vyrovnáva s ich zisteniami, viaceré koriguje, resp. polemizuje s autorom (pozri napr. s. 166, 169, 170), pričom prináša argumenty aj zo štúdia archívnych materiálov, neopiera sa výlučne o básnický text a tvar.

Jesenský svojou básnickou tvorbou – dozvedáme sa z monografie – reflektuje kľúčové pohyby slovenskej pospolitosti v časovo premenlivých spoločensko-politických súradniciach. Žil v štyroch režimoch a každý svojím spôsobom a pre rozličné príčiny ovplyvňoval jeho životný pocit. V prvom režime (monarchia) je to úzkosť z odumierania národa: *Nie ďaleko je rodu môjho skon. / Jak človeka, tak jeho život plynie. / Hľa, síla zhynula, i zdravie plynie / a smrť ho krutá čaká napokon. – I cítim rodu blízky nekrológ* (s. 25).

V druhom režime (prvý česko-slovenský štát) Jesenského vyrušuje a vzrušuje pražská politika voči Slovensku. Do nesúhlasu s ňou presne zapadá jazyková otázka. Vyslovuje sa k nej – okrem iného – aj sarkastickými veršami: *Bez reči, úst a jazyka! / Čo máme z nemej panny? / Bez reči, úst a jazyka / „jaké pak milování?“* (s. 100). Jesenský sa ostro staval proti popieraniu slovenskej národnej identity, programovej likvidácii slovenčiny a správanie v prvej spoločnej republike k Slovákom porovnáva s predpre-
vratovou „spupnosťou maďaróna“ (s. 101).

Tretí režim je časovo rámcovaný druhou svetovou vojnou, vznikom a krátkym trvaním samostatného štátu Slovákov. V zbierkach *Čierne dni* a *Na zlobu dňa II* sa dôrazne, „epigramatickejšie“ (s. 164), ako píše M. Gáfrik, vyslovuje k politickej situácii, k politickým pomerom v tomto štáte. Keďže daktorí analytici veršov uvedených zbierok vidia v tom stopy čechoslovakizmu, Gáfrik dôrazne upozorňuje, že Jesenský nebol proti samostatnosti Slovenska, trápila ho však absencia demokracie, názorovej plurality a, pravdaže, cenzúra. Búri sa proti tomu zádrapčivými, satirickými či sarkastickými veršami. Zloženina *štátostrana* používaná aj v súčasnej politickej publicistike s ironickým nádychom vznikla v tvorivej dielni J. Jesenského. Od neho pochádzajú aj zloženiny *stranoláska*, *stranolubstvo* a ďalšie výrazy s nespochybniteľne ironickým štylistickým príznakom.

Aj vo štvrtom režime vládnucim v obnovenom Česko-Slovensku po 2. svetovej vojne Jesenský vystupuje ako nekompromisný kritik neporiadkov vo verejnom živote. Z tohto obdobia pochádza však aj „záplava satiricky vystrojených veršov bez väčšej umeleckej hodnoty“ (s. 170), čo svedčí o ubúdani tvorivých síl básnika.

Monografia zaznamenáva niektoré fakty aj z Jesenského súkromia (vzťah k ženám, peniazom ap.), na prvom pláne však hovorí o ňom ako o autorovi významného literárneho diela a ako ochrancovi slovenčiny a jej obdivova-

teľovi. Nemoľno tu vynechať zmienku o básni *Slovenčine*, v ktorej veľmi sugestívne vyjadruje bolesť nad spochybňovaním svojbytnosti slovenčiny a zaobchádzaním s ňou. Hovorí o nej ako o ustatej, učubranej slúľtičke, pre ktorú je vstup do panských dverí zakázaný, „otvorená je len cintorína brána“ (s. 123). Verše z tejto básne sa už v našom časopise citovali. V rubrike *Hlasy kultúrnych pracovníkov* boli podnetom na vyslovenie hlasu Zory Jesenskej na ochranu slovenčiny a zvyšovanie jej kultúry (pozri Kultúra slova, 1967, roč. 1, č. 3, s. 68). Je veľmi pravdepodobné, že tieto a ďalšie podobné verše stoja ako inšpiračný zdroj v pozadí rubriky *Nelámte si jazyk* v časopise Kultúrny život, ktorú Jesenská úspešne zapľňala s cieľom zvyšovať jazykovú kultúru. V inej básni s rovnakým názvom (M. Gáfrík neuvádza z nej ukážky) Jesenský v ruskom zajatí vyslovuje túľbu po domove, kde ho „s láskou čistou, láskou hlbokou“ čaká jeho „biela otrokyňa“ a neskrýva hnev a túľbu po pomste „za hanobenie mojej krásavice“ (Chvála slovenčiny, Bratislava 1998, s. 130).

Z monografie zreteľne vidno, že Jesenský bol nadaný básnik z rodu veľkých. Preto napríklad básne zo zbierky *Verše* mohol M. Gáfrík charakterizovať takýmito ťičlivými konštatáciami: „Nikdy pred Jesenským slovenský verš neznel tak plynulo, bez zádrhov, jemne a melodicky. Zhoda syntaktického a rytmického členenia... je takmer absolútna, presahy... nenarúšajú plynulosť a celistosť verša, zodpovedajú prirodzenému členeniu vety na menšie úseky“ (s. 45). Inde zasa priaznivo hodnotí funkčné využívanie opakovacích figúr (anafora, epifora a ďalšie), nespisovného výraziva, oceňuje rýmové echá aj odvahu Jesenského uvoľňovať prísny a presný kánon sonetu atď.

Čítanie Jesenského básní a ich interpretácia v monografii nepochybne prispeje k lepšiemu pochopeniu povahy Slovákov a národného osudu, pretože Jesenský ako prvý nastavil sarkastické zrkadlo slovenským povahovým a národným neduhom (s. 94).

Monografia je cenným príspevkom k poznaniu vývinu slovenského verša, zveľaďovaniu spisovného jazyka (jeho literárnej vetvy), ako aj k poznaniu moderných dejín slovenčiny. To všetko vzbudzuje záujem jazykovedy o Jesenského dielo a jeho hodnotenie z pera renomovaného literárneho vedca.

Ivan Masár

Maľovanie verbálnym štetcom

[UPDIKE, John: Hľadaj moju tvár. Z angličtiny preložil Pavel Vilikovský. Bratislava: Ikar 2004. 239 s.]

Americký spisovateľ John Updike (1932) je mimoriadne plodný a všestranný autor. Už štyri desaťročia publikuje romány ovenčené viacerými cenami a prekladané do mnohých jazykov, píše aj básne, knihy pre deti, eseje o literatúre i výtvarnom umení. Román *Hľadaj moju tvár* (Seek My Face) odzrkadľuje jeho celoživotný záujem o výtvarné umenie.

V románe mladá výtvarná kritička Kathryná príde z New Yorku do malej osady v štáte Vermont, aby urobila interview s takmer osemdesiatročnou maliarkou Hope Chafetzovou, ktorá je známejšia ako bývalá manželka dvoch slávnych amerických maliarov. Prvým bol abstraktný expresionista Zack McCoy, druhým pop-artista Guy Holloway. Za fiktívnymi postavami Zackom McCoyom a Guyom Hollowayom sa však skrývajú skutoční ľudia – Jackson Pollock a Andy Warhol – a za fiktívnymi scénami skutočný svet americkej bohémy v New Yorku od 30. rokov minulého storočia po povojnové obdobie. Aj Hope je modifikovaná postava americkej maliarky Lee Krasnerovej – manželky Jacksona Pollocka.

Román je vlastne dvestostranové interview zaznamenané v jeden deň roku 2001. Príbeh osciluje medzi maliarkinými odpoveďami, jej vnútornými myšlienkami a živými prestrihmi do rozprávania v aktuálnom čase. Opisy obrazov, výtvarných techník a charakterizácia výtvarnej moderny sú natoľko dôkladné a vyčerpávajúce, že chvíľami zatláčajú vlastný dej do úzadia. V spomienkach hlavnej postavy zaznievajú úvahy o manželstve, nevere a sexe, o opúšťaní a odpúšťaní v kontexte s každodenným životom aj v konfrontácii s názormi mladšej ženy, ktorá už žije v inom období a v iných životných súradniciach.

Prekladateľ Pavel Vilikovský mal pred sebou náročnú úlohu. Musel sa dôkladne oboznámiť s americkou výtvarnou modernou, rozličnými výtvarnými postupmi a technikami a výtvarnou terminológiou. Pri opise tzv. dripingu, čo je maliarska technika voľného striekania a stekania farby na plátno rozložené na zemi, musel hľadať adekvátny slovenský výraz, pretože autor sa s týmto slovom pohráva a modifikuje ho. Prekladateľ sa rozhodol pre slo-

vo *kvapkanie* a *obmieňa* ho celou škálou synonym s jemnými odtienkami ako *prskanie*, *frckanie*, *rozlievanie* či *črpkanie* na plátno. Výsledkom tejto činnosti sú *kvapkance*, *prskance*, *spletence*, *striekance*, *špliechance* a *mazance*. Viaceré z týchto slov sú svojím spôsobom novotvary odvodené od sloviac, ktoré svojou invenčnosťou obohacujú text. V podobnom duchu prekladateľ vytvoril aj ďalšie spojenia, napr. *mechanické vymýšľance*, *drobné našušorené obláčky*, *len také šklbance*.

V preklade sa stretáme so zaujímavými novotvarmi, ako napríklad *ovisliny* pri opise stareckého tela, čo je foneticky i morfológicky vhodná analógia k opozitu tohto slova, ktorým sú *oblíny*. Ovisnuté môžu byť plecيا, ruky, hlava, kútiky úst – tieto spojenia v nás vyvolávajú predstavu smutného, sklamaného, niečím neprijemným zaskočeného človeka a nemusia vždy súvisieť s jeho chatrným fyzickým stavom. Pri ovisnutom bruchu, zadku či prsiach si však predstavujeme mľandravé, fyzicky nepríťažlivé telo, často ako dôsledok starnutia, a teda aj opak kyprých tvarov, oblín.

Nezvyčajné je aj spojenie *dnukajšia strana ruky*. Prídavné meno *dnukajší*, čiže vnútorný (opak *vonkajší*) je nezvyčajné, ale významovo priezračné, zapadá do kontextu a má oporu vo východoslovenskom či gemerskom nárečí.

Adjektívum *tehotný* sa v základnom, neprenesenom význame spája so substantívom ženského rodu, spojenie s mužským a stredným rodom je pomerne zriedkavé a naznačuje širšie konotácie tohto slova a význam „kto, čo stojí pri zrode niečoho“. Ako príklad možno uviesť doklad zo Slovenského národného korpusu: *prihustý, tehotný okamih, po ktorom nevyhnutne pride rozhodnutie* (I. Kadlečík). Prekladateľ Updika ho použil v podobnom význame v kontexte: *.... bol tehotný možnosťami a krásnou budúcnosťou*, čiže stál na prahu (pri zrode) budúcnosti a možnosti, ktoré ho v živote očakávali.

Prekladateľ používa aj adjektívum *chlapácky*, ktoré v tejto podobe ešte slovníky nezachytávajú (uvádzajú však podstatné meno *chlapák* ako expresívum k chlapikovi), napr. v kontexte: *chlapácky zmysel pre česť; v ich chlapáckom svete ženy veľa nezavážili...* Na rozdiel od adjektíva *chlapský*, čiže silný, odvážny, udatný, hodný chlapa (ako nositeľa typických kladných mužských vlastností), adjektívum *chlapácky* tu v nadväznosti na *chlapák* vystupuje vo význame „príznačný pre silného muža; zámerne drsný, hrubý, trochu silácky, frajerský, chvastúnsky“. V Slovenskom národnom korpuse sa stretá-

me s výrazom *chlapácky* ako prídavným menom a príslovkou v spojeniach: *chlapácky humor*, *chlapácka rétorika* *chlapácki machovia*, *dívať sa so smiešnym chlapáckym uspokojením*, *chlapácky veľkohubé texty*, *chlapácky drsný jazyk*. Na významový odtienok medzi výrazmi *chlapský* a *chlapácky* azda najlepšie poukazuje nasledujúci citát: *Keby mu jednu capol vyrobenou učňovskou rukou, ten by viac nenivočil ešte nepredané autá. Ale čo by z toho mal? Trocha chlapáckeho uspokojenia, a nič viac. On však potrebuje aj trochu chlapského uznania* (L. Ťažký: *Smrť obchádza štadióny*, 1990).

V poslednom čase je u nás veľmi frekventovaný aj hovorový výraz *machovský* (s výslovnosťou [mačovský]) odvodený od španielskeho slova *macho* [mačo], ktoré v preklade znamená „samec“, v prenesenom význame „naozajstný chlap, drsný muž“. Okrem istej dávky samolúbosti a vystatovačnosti je najcharakteristickejším znakom macha pohrdavý, veľmi prezieravý postoj k ženám, ktoré považuje iba za sexuálny objekt bez duše a vlastného názoru. Tento významový odtienok nie je však pri dvojici slov *chlapák* – *chlapácky* taký výrazný.

Možno teda povedať, že v prípade adjektív *chlapácky* – *machovský* ide o konkurenčnú dvojicu svedčiacu o dynamike slovnej zásoby, pričom prvý výraz je domáceho, druhý cudzieho pôvodu. Fungujú ako samostatné, rovnocenné lexikálne jednotky.

Na inom mieste v preklade sa stretáme s vetou: *Bernie prišiel do flóru* vo význame „stal sa slávnym“. Je to obmena frazeologického spojenia *byť vo flóre*, teda *byť na výslni*, *byť slávny*, lenže v tomto prípade má ísť o podstatné meno ženského rodu *flóra* (kvetena, z lat. *flos*, *floris*, f.), nie o substantívum mužského rodu *flór* (ľahká, priesvitná tkanina). Spojenie *prísť do flóru* sa preto pociťuje ako nesprávne utvorené.

Updike je perfektný štylista, realistický pozorovateľ detailov. Prekladateľ výborne zvládol kompozične náročný text, ktorý si vyžadoval dôkladné poznanie reálií, americkej výtvarnej scény aj výtvarných techník. O autorovi, ktorý mal v mladosti ambície stať sa maliarom, možno povedať, že v tejto knihe akoby maľoval verbálnym štetcom. Obraz, ktorý tým vytvoril, je priam monumentálne dielo vzdávajúce hold americkému umeniu 20. storočia, ktoré vo forme abstraktného expresionizmu a pop-artu predbehlo Európu.

O dobrom, výstižnom preklade sa hovorí, že sa číta rovnako dobre ako originál. V prípade Pavla Vilikovského to platí v plnej miere. V románe

Hľadaj moju tvár si podali ruky dvaja výborní štylisti a obdivovatelia umenia, autor a prekladateľ. Pavel Vilikovský dostal za tento preklad Cenu Jána Hollého za najlepší preklad prózy v roku 2004.

Adriana Oravcová

Vydarené pokračovanie dobre nastúpenej cesty

[Slovo o slove. Zborník Katedry komunikačnej a literárnej výchovy. 12. Ed. E. Sičáková – E. Liptáková. Prešov: Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity 2006. 314 s. ISBN 80-8068-491-X]

O pozornosť čitateľov sa uchádza už dvanásť, no určite nie tuctové vydanie zborníka *Slovo o slove*. Počtom vydaní, zodpovednou redaktorskou a editorskou prácou, kvalitou jednotlivých príspevkov, ako aj záujmom vedeckej i študentskej verejnosti sa zborník Katedry komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove pevne etabloval v povedomí ľudí zaujímajúcich sa o oblasť lingvistiky, lingvodidaktiky, literárnej vedy a didaktiky literatúry.

Už tradične sú príspevky v zborníku rozdelené do dvoch veľkých rubriek venovaných teórii a didaktike jazyka a teórii a didaktike literatúry. Tretiu časť zborníka tvoria recenzie najnovších filologických a didaktických publikácií a informácie o dianí na katedre i fakulte. So zámerom zvyšovať jazykovú kultúru študentov – budúcich učiteľov preelementaristov a elementaristov, ktorým je zborník adresovaný na prvom mieste – neodmysliteľne k zborníku patria aj príspevky odvysielané v jazykovom okienku Rádia Regina Košice. Poslednou, takisto stabilnou súčasťou zborníka je vlastná literárna tvorba študentov i učiteľov.

Prvú časť *Slova o slove* o aktuálnych jazykovedných a didaktických otázkach otvára štúdia dlhoročnej spolupracovníčky katedry D. Slančovej. V príspevku *K vymedzeniu pojmu a termínu štyléma* sa zaoberá základnou problematikou štylistiky, a to štylémou ako jednotkou štylistickej a štylovej kvality s vlastným obsahom, formou a funkciou. Štyléma je v koncepcii D. Slančovej súčasťou jazykového vedomia a spolu s normami štylémy tvoria súčasť hodnotového subsystému verbálneho správania.

V príspevku s názvom *Čítanie, písanie a gramotnosť – ich premeny v súčasnom svete* P. Gavora predstavuje čitateľovi nové súvislosti termínu *gramotnosť* a hovorí najmä o funkčnej gramotnosti ako o schopnosti využívať čítanie a písanie nad úrovňou bázovej gramotnosti v reálnych životných situáciách. Autor zároveň vysvetľuje pojmy *čitateľská gramotnosť*, *školská gramotnosť*, *e-gramotnosť*.

Miesto v zborníku si vďaka štúdiu E. Sičákovej *Hydronymá povodia Slanej v komunikačných súvislostiach* nachádza aj onomastika. Autorka analyzuje hydronymické jednotky z pragmatického hľadiska a uvádza jednak štandardizované a jednak hovorové varianty vybraných proprií.

Pojmové vymedzenie kultúrneho jazyka a dialektu a ich podobnosti a odlišnosti sú predmetom záujmu P. Karpinského v príspevku *Kultúrny jazyk alebo nárečie?* Termínom kultúrny jazyk označuje „predpisovný nadnárečový jazykový útvar“ a ponúka aj historický pohľad na používanie tohto termínu v starších slovenských a českých jazykovedných publikáciách.

V zborníku výsledky svojho výskumného bádania prezentujú aj kolegovia z partnerských českých pedagogických fakúlt (Ostrava, Brno, Olomouc). J. Svobodová pod názvom *K pasivnímu bilingvizmu dětí v česko-slovenském prostoru* predstavuje sondu do porozumenia slovenských výrazov českými školákmi vo veku 12 – 15 rokov. Podobnú sondu do slovnej zásoby žiakov na hranici mladšieho a staršieho školského veku predstavuje v zborníku D. Svobodová. V štúdiu *Vliv jazyka počítačů na slovní zásobu žáků na 1. stupni ZŠ* predkladá výsledky prieskumu porozumenia počítačových výrazov a „dovozových“ slov (*demo, notebook, software, modem*) a konštatuje, že úroveň porozumenia je relatívne vysoká, čo má zrejme na svedomí komputerizácia sveta. Príspevok *Jazyk výukového dialogu vedeného v multikulturálním prostředí* autorky K. Sekerovej sa zaoberá aktuálnymi komunikačnými bariérami, ktoré v školskom prostredí vznikajú medzi učiteľom a žiakmi cudzincami. S cieľom terminologicky spresniť a predchádzať tak nevhodnému a nepresnému používaniu základných výrazov dvojica českých autorov M. Zouharová – M. Mlčoch predkladá štúdiu s názvom *Charakteristika některých lingvodidaktických výrazů. Problematika vnitropředmětových a mezipředmětových vztahů při výuce českého jazyka na základních školách* je názov príspevku R. Metelkovej-Svobodovej, v ktorom autorka integračné tendencie vo vyučovaní jazyka opiera aj o potrebu koncepcne rozvíjať jed-

nu z kľúčových kompetencií žiaka – komunikáciu v materinskom jazyku. Súčasťou príspevku sú aj výsledky výskumnej sondy k problematike súčasného stavu komunikačného prístupu vyučujúcich v základných školách.

Aby sa zlepšila úroveň obsahovej i formálnej stránky diplomových prác študentov PF, zborník ponúka dva príspevky: v podaní M. Imrichovej *Techniky citovania podľa slovenskej technickej normy ISO* a v „réžii“ B. Hlebovej *Ako písať diplomové práce (nielen) zo slovenského jazyka a literatúry*. K tejto skupine príspevkov orientujúcich sa na úspešné zvládnutie štátnych záverečných skúšok študentmi posledných ročníkov možno priradiť aj reflexiu doterajších skúseností katedry s novátorským realizovaním štátnych skúšok na PF PU v Prešove v príspevku Ľ. Liptákovej *Komplexnosť ako základný princíp priebehu a záveru štúdia budúceho učiteľa materinského jazyka na 1. stupni základnej školy*.

V zborníku okrem študentov nájde množstvo inšpirácií na vlastné vyučovanie každý tvorivý učiteľ jazyka a slohu nielen v základnej škole. Dôkazom môžu byť príspevky J. Palenčárovej a J. Kesselovej *Písanie ako proces alebo Tvorivé písanie na 1. stupni ZŠ*, M. Ferencovej *Kresťanské a biblické frazémy a ich miesto vo vyučovacom procese*, A. Miženkovej *Významotvorná funkcia častíc v matematických úlohách*, M. Urdovej *O integrácii cudzieho jazyka s vyučovaním materinského jazyka*, E. Zvalenej *Obsahové modelové štruktúry biblických textov a ich využitie vo vyučovaní slohu*, K. Pancákovej *Ilokučná štruktúra homílie*, M. Belákovej *Vlastné meno – didaktický problém?*

Druhú časť zborníka otvára príspevok *Čo rok 2005 dal (pôvodnej literatúre pre deti predškolského a mladšieho školského veku)* Z. Stanislavovej, v ktorom autorka sumarizuje tvorbu slovenských prozaikov a konštatuje istú stagnáciu v tvorbe poézie pre deti. Aj tu sa príspevky dajú rozdeliť do dvoch oblastí; prvou sú literárno-teoretické pohľady na vybrané témy, interpretačné štúdie, analýzy žánrových, tematických, motivických a kompozičných osobitostí slovenských (Hečko, Feldek, Pastirčák, Hevier) i svetových (Lindgrenová) autorov. Do druhej skupiny možno zaradiť literárnodidakticky orientované príspevky.

Próza návratov je názov príspevku V. Žemberovej. Autorka v ňom ponúka literárnohistorickú panorámu (v takomto znení aj v podnázve) prozaickej tvorby sedemdesiatych rokov aj s jej literárnou kritikou a reflexiou vtedajšej situácie na poli tvorby.

R. Rusňák sa v štúdií *Doba, rozprávka a dieťa v mediálnom kontexte* pokúša postihnúť aktuálnu pozíciu autorskej rozprávky, poukazuje na jej prítomnosť v ontogenéze každého jedinca a na jej recepcné bariéry v súčasnej technicky orientovanej spoločnosti. V príspevku M. Andričíkovej *Podoby fantastického epického priestoru (Čintet a Krajina Agord)* nájde čitateľ zborníka zreteľné označenie spoločných nadreálnych atribútov oboch spomínaných próz v súvislosti s ich protagonistami, miestom deja i vyskytujúcimi sa fantastickými bytosťami. M. Šubrtová predkladá interpretačnú sondu románu J. Stránskeho *Perlorodky* v príspevku *Literatura pro mládež jako obrana proti hrozbě ztráty historické paměti*. O. Kubeczková (*Filozofizace existenciálních motivů v tvorbě pro děti*) hľadá v diele A. Lindgrenovej *Bratři Lví srdce* odkazy reálneho života, ustavičnú konfrontáciu života a smrti. Feldekova parodická rozprávka sa stala témou príspevku A. Lobevej *Fenomén parodizácie v rozprávkovej tvorbe Lubomíra Feldeka*. Pohľad samotného autora na svoje dielo čitateľ nájde v príspevku M. Palašáčkovej *Biografie alebo generačný román? – F. Hečko: Červené víno*. Okrem Hečkových slov autorka ponúka aj vstup do sveta postáv a priestoru tohto románu. Novele *Staroba* od Mila Urbana sa venuje M. Bušiková v príspevku pod titulom *Tragický rozmer Urbanových noviel*. P. Zubal analyzuje vzťah textu a recipienta v cudzojazyčnej výučbe v príspevku *Literárny text a jeho prieniky na osi: školská metakomunikácia – cudzojazyčná kompetencia – „inakosť“ v rozdielnom kultúrnom priestore*.

Kultivovaný jazykový prejav najmä v predškolskom a mladšom školskom veku nadobúdajú deti najprv imitatívnym spôsobom. Už v predškolských zariadeniach sa jazyková výchova spája s literárnou. Literárne texty poskytujú recipientovi ideálny vzor kultivovanej reči, preto významné a prínosné pre budúceho učiteľa jazyka sú aj príspevky venované literárnodidaktickým oblastiam.

Od konzervatívnosti k tvorivej metodike je názov príspevku E. Dolinskej, v ktorom autorka ponúka niekoľko užitočných rád ako aktivizovať deti prostredníctvom vlastného zážitku v literárnej výchove. Využívanie tvorivej dramatiky vo vyučovaní čítania a literárnej výchovy odporúča L. Vlkovičová v príspevku *Prvky a metódy tvorivej dramatiky ako aktivizačný faktor vo výučbe. Motivace pro první čtení – Obsahová analýza vybraných českých čítanek pro 1. stupeň ZŠ* je názov práce K. Homolovej, v ktorej predstavuje kritériá svojho hodnotenia čítaniek i závery so zámerom pozitívne ovplyvňo-

vat' čitateľskú kompetenciu žiakov. Možnosti využívania výtvarných aktivít pri diagnostike a odstraňovaní dyslexie A. Sedláková predstavuje vo svojom príspevku *Dyslexia ako vzdelávacia prekážka dieťaťa a alternatívna možnosť riešenia problematiky hrou so semiotikou umeleckej ilustrácie*. Aj príspevky v tejto časti zborníka jednoznačne potvrdzujú, že literárnu výchovu nemožno odčleniť od ostatných zložiek vyučovania, treba stále uvažovať aj o funkčnom prepojení s ďalšími oblasťami ľudskeho pôsobenia vo vede, umení i kultúre.

Ak sa pozrieme na zborník *Slovo o slove* a jeho pomerne už dlhú históriu, všimneme si jeden dôležitý moment: spoločným znakom všetkých ročníkov je snaha autorského kolektívu sprostredkovať výsledky výskumného bádania najmä študentom, ktorí ho prijímajú s čoraz väčším pochopením. Podľa tohto kritéria možno práve posledný ročník zborníka považovať za mimoriadne úspešný, ponúka totiž priestor aj tým, ktorí si chcú svoje schopnosti v tvorbe odborného textu zdokonaľiť. Veľkým pozitívom pri ustavičnej snahe autorov a redaktoriek zborníka kultivovať odborný jazyk študentov je fakt, že v každom sa nájdu študentské texty zapadajúce do koloritu vedec-kých prác skúsenejších autorov. Nemenej významná je aj prítomnosť umeleckého slova v rubrike venovanej vlastnej literárnej tvorbe.

Za svojimi čitateľmi sa stále rafinovanejšie vyberá aj zborník *Slovo o slove* (môžete ho nájsť aj na internetovej adrese http://www.unipo.sk/files/docs/pf_katedry/svk/dokument_393_316.pdf). Táto skutočnosť len dosvedčuje, že progresívnym prístupom k najmodernejším technickým vymoženostiam možno rozvíjať to najcennejšie, čo v sebe máme, a to príslušnosť k národu, k jeho kultúre, jazyku, k jeho minulosti i zodpovednosť za jeho budúcnosť. Ponuka dvanásteho ročníka *Slova o slove* je plná odkazov pre súčasnú vedu, spoločnosť i každého jednotlivca. Stačí si vybrať.

Martin Klimovič

SPYTOVALI STE SA

O tvare vokatívu mena Ježiš. – Do jazykovej poradne Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV sme dostali otázku, či tvar vokatívu mena *Ježiš* má mať podobu *Ježiši*, tak ako sa uvádza napríklad v predspeve *Ó Ježiši*, ale aj v niektorých piesňach zaradených do Evanjelického spevníka, alebo má mať podobu *Ježišu*. Tu je naša odpoveď:

Podľa Morfológie slovenského jazyka (Bratislava 1966, s. 85) v spisovnej slovenčine sa na oslovenie zvyčajne používa tvar nominatívu jednotného čísla, zriedkavo aj osobitný tvar vokatívu utvorený príponou *-e* (s hláskovými zmenami *k/č, h/ž* a *c/č*) alebo príponou *-u*. Vokatív sa tvorí najmä pri pomenovaniach z rodinného okruhu typu *synku, švagre* a pri menách a pomenovaniach z cirkevnej oblasti, ako sú *Bože, Pane, Synu, Kriste, Spasiteľu, Hospodine* atď. V Morfológii slovenského jazyka sa vôbec neuvádza, že by sa tvar vokatívu tvoril aj inou príponou, ako sú prípony *-e* a *-u*. Z toho možno vyvodit' jednoznačný záver, že tvar vokatívu mena *Ježiš* s príponou *-i*, teda v podobe *Ježiši*, nemá v spisovnej slovenčine opodstatnenie. Napokon v citovanej Morfológii slovenského jazyka medzi príkladmi na vokatív je aj tvar *Ježišu*. Možno ešte doplnit', že tvar vokatívu *Ježišu* uvádza už S. Cambel v Rukoväti spisovnej reči slovenskej z r. 1902, nájdeme ho aj v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1940, v Slovníku slovenského jazyka (1. zv.) z r. 1959 aj v najnovších vydaniach Pravidiel slovenského pravopisu (v 1. vyd. z r. 1991 či v 3. vyd. z r. 2000).

Ešte krátka poznámka o slovnom spojení *Ó Ježiši*, ktorým sa v Evanjelickom spevníku (2. vyd. z r. 1995) začína predspev. V tomto slovnom spojení máme jednak citoslovce *ó*, jednak vokatív mena *Ježiš*. Podľa Pravidiel slovenského pravopisu (3. vyd. z r. 2000, s. 98) čiarkami sa okrem iného vyčleňujú citoslovca i oslovenia. Keďže v citovanom spojení je aj citoslovce, aj oslovenie, toto spojenie nevyčleňujeme ako jeden celok, ale každé samostatne, preto medzi citoslovce a oslovenie patrí čiarka. Správne teda má byť *Ó, Ježišu,...*

Matej Považaj

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Nové výrazy (53)

ambulovať nedok. (lat.) vyšetrovať a ošetrovať pacientov, ordinovať: *Za chorými v obci Tuhár chodí ambulovať lekár.* (TLAČ) – *Denne ambulujú dvaja lekári – hematológovia v dvoch ambulanciách.* – *Do medicínskeho centra dochádzali lekári z okresnej nemocnice operovať, kontrolovať pacientov i ambulovať.* (INTERNET)

Výraz *ambulovať* je známy v lekárskom prostredí, kde sa používa vo význame „lekársky vyšetrovať pacientov v ambulancii“ popri všeobecne zaužívanom slovese *ordinovať*. Sloveso *ambulovať* súčasné slovníky nezachytávajú, doklady z tlače aj internetu však svedčia o tom, že toto slovo sa dostalo z vymedzenej sféry pôsobenia do publicistiky. Je motivované slovom *ambulancia*, ktoré je odvodené z lat. *ambulans*, gen. *ambulantis* „chodiaci, dochádzajúci“, t. j. pacienti schopní pohybu, ktorí prichádzajú na miesto, kde sa im poskytuje lekárska pomoc.

kopirák gen.-u, nové v spojení **ako (akoby, ako keby) cez kopirák** ktorý má rovnaké vlastnosti, rovnaký charakter ako niekto iný (niečo iné), taký istý; rovnakým spôsobom, tak isto: *Dve nehody ako cez kopirák: chodci mŕtvi, vodiči ušli.* – *Hrajú rádiá hudbu „cez kopirák“?* (INTERNET) – *Slniečno a teplo. Zajtra bude počasie ako cez kopirák.* (ROZHLAS) – *Súboje Dubnice s Artmediou v tomto ročníku ako keby sa hrali cez kopirák.* – *Hviezdy obidvoch relácií sú vyberané akoby „cez kopirák“.* (INTERNET)

Štylisticky príznakový výraz *ako cez kopirák, akoby (ako keby) cez kopirák* je hojne rozšírený v publicistike i v bežnej hovorenej reči. Vznikol spojením porovnávacej spojky *ako* alebo podrad'ovacej spojky *akoby (ako keby)* a predložky *cez* s hovorovým slovom *kopirák*, čo je univerbizovaný výraz slovného spojenia *kopírovací papier*. Prídavné meno *kopírovací* je odvodené od slovesa *kopírovať* vo význame „zhotovovať kópiu“ (z nemeck-

kého slovesa *kopieren* a to zo starolatinského slova *copiare* – „robiť odpis“), z ktorého sa vyvinul prenesený význam „napodobňovať, imitovať“. S týmto významom súvisí aj výraz *ako* (*akoby, ako keby*) *cez kopirák*, ktorým sa označuje niečo, čo vyzerá rovnako, má rovnaký charakter alebo sa uskutočňuje rovnakým spôsobom ako niečo iné. Obrazné pomenovanie *ako* (*akoby, ako keby*) *cez kopirák* sa používa vo funkcii prídavného mena i príslovky; vo funkcii prídavného mena má význam „taký istý“, vo funkcii príslovky mu zodpovedajú synonymá *rovnako, tak isto*. Má charakter frazeologického spojenia, ktorého expresívnosť sa niekedy zvyrazňuje úvodzovkami.

lovestorka [lav-] gen. -y, žen. (angl.) hovor. knižka obsahujúca sentimentálny ľúbostný príbeh určená najmä ženám: *Nikdy – ani ako pubertiačka – neobľubovala tzv. **lovestorky**. – Kto má rád romantiku a neohrdne nos nad **lovestorkami**, môže sa tešiť. – Vedúci knižnice kvôli práci číta aj „**lovestorky**“.* (INTERNET) – *Tieto naše knižky by som nepovažovala za **lovestorky**.* (ROZHLAS)

Názov *lovestorka* dostali knižky spracúvajúce ľúbostné príbehy romantického charakteru určené predovšetkým ženským čitateľkám, ktoré obľubujú vysnívané životné príhody pôsobiace na city. Slovo *lovestorka* je odvodené z anglického výrazu *love story* – príbeh lásky. Vzniklo jeho univerbizáciou odtrhnutím prípony *-y* od slova *story* a pripojením slovenskej prípony *-ka*, ktorou sa tvoria mnohé ženské podstatné mená s hovorovým alebo slangovým príznakom. Slovo *lovestorka* vzniklo rovnakým spôsobom ako slovo *lastminutka* (porov. Kultúra slova, 2006, roč. 40, č. 4, s. 242). Výraz *love story* prešiel do slovenčiny ako anglické citátové slovo, ktoré sa používa často na zexpresívnenie rečového prejavu vo význame „ľúbostný príbeh, zážitok, ľúbostný románik, ľúbostné dobrodružstvo“. Treba povedať, že v tomto pôvodnom význame sa novotvar *lovestorka* v slovenských textoch nevyskytuje. Slovo *lovestorka* sa významovo približuje k výrazom *limonáda* alebo *sladčák*, ktorými sa pejoratívne označujú lacné sentimentálne filmové, literárne či hudobné výtvyry, no na rozdiel od nich má iba mierne pejoratívny význam.

prevolať dok. vyčerpať určený počet telefonických jednotiek, pretelefonovať: *Zákazník nesmie mesačne **prevolať** určitý počet minút a stanovený*

*počet správ. – Aby sa vám vrátil mesačný poplatok, musíte **prevolať** 41 minút a 35 sekúnd. – Presunuté minúty je potrebné **prevolať** v nasledujúcom mesiaci. (INTERNET)*

Sloveso *prevolať* sa zrodilo v oblasti telekomunikácií. Vzniklo zo slovesa *volať* vo význame „telefonovať“ pridaním predpony *pre-*, ktorá vyjadruje význam „vykonať niečo do určenej miery“, v danom prípade „telefonovaním minúť určený počet jednotiek“. Neologizmus *prevolať* je homonymom slovesa *prevolať*, ktoré sa ako knižný výraz používa vo význame „hlasno skríknúť, zvolat’, zavolať“.

zdobrovoľnenie gen. -ia, stred. zavedenie, umožnenie niečoho na základe dobrovoľnosti: *Prípadnému „zdobrovoľneniu“ dôchodkového sporenia bude predchádzať komplexná analýza a diskusia s dôchodcovskými správcovskými spoločnosťami. – Nasledovať by malo **zdobrovoľnenie** poistenia v nezamestnanosti a nemocenského poistenia. – Prezentoval najčastejšie argumenty zástancov celibátu aj tých, čo sú za jeho **zdobrovoľnenie**. (INTERNET)*

Slovesné podstatné meno *zdobrovoľnenie* je odvodené od novo utvoreného slovesa *zdobrovoľniť*.

zdobrovoľniť dok. urobiť dobrovoľným, nie povinným: *Združenie podnikateľov hodnotí kriticky zámer vlády **zdobrovoľniť** druhý pilier dôchodkového systému. – Bolo by korektné, keby sa manželia, čo si sľúbili celoživotnú vernosť, pokúšali uprostred manželskej krízy „zdobrovoľniť“ manželskú prísahu? – Ak by sa systém **zdobrovoľnil**, je veľmi pravdepodobné, že z dlhodobého hľadiska poklesne účasť v druhom pilieri. (INTERNET)*

Sloveso *zdobrovoľniť* patrí medzi tzv. kauzatívne slovesá. Sú to slovesá vyjadrujúce činnosť, ktorou pôvodca deja spôsobuje zmenu stavu, vlastnosti alebo situácie inej osoby alebo veci, napr. *zútulniť* „urobiť útulnejším, útulným“, *zviditeľniť* „urobiť viditeľnejším, viditeľným; spôsobiť, aby sa niečo stalo viditeľným, známym“, *sproduktívniť* „urobiť produktívnejším, produktívnym“, *spriechodniť* „urobiť priechodným; urobiť uskutočniteľným“, *spríehladniť* „urobiť priehľadným; urobiť jasným, zrejším“. Motivujúcim slovom slovesa *zdobrovoľniť* je prídavné meno *dobrovoľný*. Vzniklo pomocou predpony *z-* ako mnohé kauzatívne slovesá s predponou *z-* (alebo *s-*)

a tak ako ony nemá nepredponový pendant (nejestvujú slovesá *dobrovoľniť*, *útulniť*, *viditeľniť*, *produktívniť* atď.). Význam slovesa *zdobrovoľniť* môžeme vyjadriť definíciou „spôsobiť, aby sa niečo stalo dobrovoľným, nie záväzným“. Sloveso *zdobrovoľniť* i podstatné meno *zdobrovoľnenie* sa podľa súčasných dokladov vyskytuje prevažne v textoch zaoberajúcich sa dvoma témami, a to otázkou dôchodkového systému a celibátu.

žúrka gen. -y (fr.), hovor. expr. 1. spoločenské stretnutie spojené s oslavou a zábavou: *Rišo Müller sa na žúrke vôbec neukázal.* (INTERNET) 2. vystúpenie hudobnej skupiny spojené s diskotekovou zábavou: *Akciou bola nastolená nová éra hip-hopových žúrok. – Žúrka ku dňu študákov. – Je organizátorom bratislavských reggae-dancehalových žúrok.* (INTERNET)

Výraz *žúrka*, vyskytujúci sa prevažne v slovníku mladých, vznikol zo slova *žúr* pridaním prípony *-ka*. Slovo *žúr* je odvodené z francúzskeho výrazu *jour-fixe*, t. j. určený deň; takto sa nazval v spoločenskom styku pevne určený deň na prijímanie návštev. Už slovo *žúr* je štylisticky príznakové a pomenúva stretnutie pozvaných hostí v súkromí, ktorého cieľom je oslava alebo zábava spojená s pohostením. Kým slovo *žúr* sa teda viaže na privátnu sféru, novší výraz *žúrka* označuje spoločenské stretnutie alebo stretnutie známych spojené so zábavou a konzumáciou, ktoré sa odohráva na mimosúkromnej pôde, obyčajne v podniku, klube ap. Výrazom *žúrka* sa dnes nazývajú aj zábavné podujatia v študentských kluboch so živou aj diskotekovou hudbou zamerané na určitý hudobný prúd. Nový výraz *žúrka* obsahuje ešte silnejšiu mieru expresívnosti ako jeho východiskové slovo *žúr*.

žúrkovat' nedok. (fr.), hovor. expr. tráviť čas na žúrke, zabávať sa, žúrovať: *Bolo obdobie, keď som chodil žúrkovat'.* – *Žúrkovali sme v jednom klube. – Počuli sme ich, keď na terase žúrkovali a vyspevovali.* (INTERNET) – *V piatok večer vyrážajú do ulíc a žúrkujú.* (ROZHLAS)

Sloveso *žúrkovat'* je odvodené od nového slova *žúrka* a používa sa vo význame „tráviť čas (búrlivou) zábavou“.

Silvia Duchková

INFORMÁCIE AUTOROM

1. Na stránke Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV www.juls.savba.sk sú od r. 2006 prístupnené v pracovnej verzii vybrané čísla a obsahy časopisu Kultúra slova. Použitie týchto textov sa riadi zákonom č. 618/2003 Z. z. (autorský zákon).

2. Redakcia prijíma príspevky spracované na počítači v textovom editore Word pod operačným systémom Windows. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať úzus časopisu.

Do redakcie treba poslať jeden vytlačený exemplár príspevku (s riadkovaním 1,5) spolu s disketou. Príspevok možno poslať aj elektronickou poštou ako prílohu (s príponou rtf, nie doc) na adresu sibylam@juls.savba.sk.

Literatúra sa uvádza na konci článku (nie spracovaná v poznámkach pod čiarou) takto:

a) knižná publikácia:

PAULINY, Eugen: Vývin slovenskej deklinácie. Bratislava: Veda 1990. 270 s.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 2. vyd. Bratislava: Veda 2000. 998 s.

b) štúdiá v zborníku:

FERENČÍKOVÁ, Adriana: Pohľad na slovo *bor* a jeho deriváty z územného aspektu. In: Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Ed. K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2000, s. 410 – 416.

c) článok v časopise:

POVAŽAJ, Matej: Tretie vydanie súčasných Pravidiel slovenského pravopisu. In: Kultúra slova, 2000, roč. 34, č. 6, s. 321 – 329.

Pozn.: V prípade, že autor posielal príspevok, ktorý už uverejnil inde, je potrebné, aby to uviedol s presným bibliografickým údajom.

Zároveň žiadame autorov, aby pripojili tieto údaje: a) meno, priezvisko, tituly, b) adresu, príp. aj číslo bankového účtu, kam možno poslať honorár, c) rodné číslo, d) telefónne číslo, príp. e-mailovú adresu.

V prípade, že autor nepošle uvedené údaje, vydavateľstvo mu nebude môcť vyplatiť honorár.

Nevyžiadané príspevky redakcia nevracia.

OPRAVA

V 6. čísle minulého ročníka z posledného odseku na s. 359 vypadli dva segmenty. Treba ich doplniť takto:

V druhom odseku mal pokračovať text (*koniec koncov záver je za každým analyzovaným textom*).

Z 8. riadku vypadol segment *nielen múdrosťou rozumu (dokazuje to rozsiahly pojmový aparát), ale aj...*

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300